

ANADOLULU KELİME HATTİCE TABARNA'DAN ESKİ TÜRKLERDE İL-TEBER'E DOĞRU

Rukiye AKDOĞAN¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1124289

Makale Geçmişi:

Geliş 01.06.2022

Kabul 29.07.2022

Anahtar Kelimeler:

Hattice,

Tabarna,

İl-Teber

ÖZ

Anadolulu bir kelime olan Hattice *t/labarna*'nın Kayseri-Kültepe'den ele geçen tabletlerde, M.Ö. 1800'lü yıllardan itibaren özel isimlerde kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra Eski Hitit Çağında krala Labarna/Tabarna ismi, krala isim verme (I. Labarna, I. Hattuşili (=II. Labarna)) geleneği şeklinde devam etmiştir. *labarna-/tabarna-* Hitit krallarının unvanı olarak kral, hükümdar anlamında kullanılmıştır. Sumercede TAB kelimesinden (çift, ikili, çiftlemek, iki parçalı) türetildiğini düşündüğümüz *t/labarna*'nın ilk hecesinde çift, ikili anlamının bulunduğu aşikârdır. Tabarna/Labarna unvanı sadece "Hatti ülkesinin büyük kralı" için kullanılırdı ve Hitit krallığının kullandığı amblem, gücün de sembolü olan baltadır. KILAM (pazar yeri) bayramı töreni boyunca, krallığın simgesi olarak bazen demir balta ve demir mızrağın krallığın simgesi olarak kralla beraber geçtiği görülmektedir. Böylece balta ve mızrağın "krallığın simgelerini" ifade ettiği belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Güney Avrupa, Ortadoğu ve Hindistan'a kadar uzanan bölgede iktidarların bilinen silahı ve sembolü olarak iki balta veya tek saplı çift balta karşımıza çıkmaktadır. Antik devirde labrys'un (çift ağızlı balta), dinsel törenlerde kullanıldığını ya da adak eşyası olarak tanrılara sunulduğunu görüyoruz. İslamiyet öncesinde eski Türk unvanları arasında, İl-teber (ilin teberi/ilin yöneticisi) unvanı kitabelerde Uygur ve Karluk reislerinin unvanı olarak yer almaktadır. Bütün bunlar Hattice *t/labarna* "hükümdarlık unvanı"nın, Hititlerden itibaren Eski Türklerde İl-teber'e kadar devam eden tarihsel yolculuğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

FROM ANATOLIAN WORD HATTICE TABARNA TO IL-TEBER IN ANCIENT TURKIC PEOPLES

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1124289

Article History:

Received 01.06.2022

Accepted 29.07.2022

Keywords:

Hattian (language),

Tabarna,

İl-Teber

ABSTRACT

In the cuneiform texts from Kayseri-Kültepe, is seen that Hattian *t/labarna*, an Anatolian word, has been used with special names since the 1800 BC. Later, in the Old Hittite Age, the name Labarna / Tabarna continued as the tradition of naming the king (Labarna I, Hattuşili I (= Labarna II)). *labarna-/tabarna-* as the title of the Hittite kings, was used to mean king, ruler. It is clear that the first syllable of *t/labarna*, which we think is derived from the Sumerian word TAB (double, double, double, two-part), has a double, dual meaning. The title Tabarna/Labarna was used only for the "great king of the Hatti country", and the emblem used for the Hittite kingdom is the ax, which is also the symbol of power. During the KILAM (market place) festival, it sometimes appears that the iron ax and the iron spear, as the symbol of the kingdom, are mentioned with the king as the symbol of the kingdom. Thus, it becomes evident that the ax and spear refer to "symbols of the kingdom". In the region extending as far as Southern Europe, the Middle East and India, two axes or double axes with a single handle appear as the known weapon and symbol of the powers. In ancient times, it seems that the labrys (double-mouthed axe) was used in religious ceremonies or presented to the gods as a votive stuff. Among the old Turkish titles before Islam, the title of İl-teber (administrator of the province / ruler of the province) appeared in the inscriptions as the title of the Uyghur and Karluk chiefs. All these are very important in terms of indicating the historical journey of the Hattic *t/labarna* "ruler title" from the Hittites to İl-teber in the ancient Turkic Peoples.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, rakdogan@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0158-9577
Alıntılanmak için/ Cite as: Akdoğan, R. (2022). Anadolu Kelime Hattice Tabarna'dan Eski Türklerde İl-Teber'e Doğru, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31(2), 539-560.

GİRİŞ

Hitit krallarının unvanı olan ve "hükümdar, kral" anlamlarına gelen *labarna-/tabarna-* ile ilgili olarak Ünal, 2019, s. 258'de, "Bana göre sözcük, yerli Anadolu kökenlidir. Bu bakımdan en başta Romalılarda geçerli olan ve hükümlerlik gücünü simgeleyen Lidce *LABRUS* "çift başlı balta" aşırı önem taşır ve *Labarna* bununla eşitlenebilir" yorumunu yapmıştır. Bu cümleden hareketle Türkiye'de Halk Ağzından derleme sözlüğündeki *tabar/teber*'in kısa saplı küçük odun baltası olması ile Ünal'ın belirtmiş olduğu Lidce *LABRUS* "çift başlı balta" olması tesadüf olamazdı. Bu durumda *labarna-/tabarna-*'nın, tarih içinde Eski Türklerde İl-teber'e (ilin teberi/ilin yöneticisi) dönüşümü ile karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz.

labarna-/tabarna- Kelimesinin Anlamı ve Kökeni

Soysal, kraliyet unvanı *tabarna*'nın Hatti sözcük hazinesi içinde anlamlı bir şekilde yorumlanabildiği için, bu unvanın kesin olarak Hatti orijinli olduğunu belirtmektedir (Soysal, 2005, s. 206). Hint-Avrupa dil grubuna ait olmayan ve eski Anadolu dili olan Hatticede, *tabarna*'nın nadiren de *tawa_aarna* formunda kullanıldığı görülmektedir (Soysal, 2005, s. 193). En eski belge olan, eski Hitit dönemine ait KUB 36.110 ay. 8, 11, 13. satırlarda tekil, yalın halde *la-ba-ar-na-aš* şeklinde belgelenirken, daha yeni metinlerde *la-bar-na-aš* olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer bir görüş de şöyle belirtilmiştir: "kaya-kaynak", yani Karca *ráβa* "kaya"+Hititçe-Luvice *arna-/arinna* "kaynak" (Tischler, 1988, s. 354 d.not 22 ile). *l-* formu ile dönüşümlü kullanılan metinler şöyledir: KBo 17.22 III 14 *ta-ba-ar-na-aš*, fakat 5, 10 ve 18. satırlarda *la-ba-ar-na-aš* şeklindedir ve duplikatı (ikinci nüsha) KUB 28.8 ay. 10b *ta-ba-ar[-na-aš*, fakat 2b, 5b, 7b satırlarında *la-ba-ar-na-aš* şeklinde yazılmıştır. Başlangıçtaki *labarna-*'nın, daha sonra *tabarna-*'ya dönüştüğüne de değinilmektedir (Tischler, 1988, s. 355).

Sumerceden Başlayarak labarna-/tabarna- İle İlgili Kelimelerin Aşağıdaki Dillerde Şöyle Yer Aldığı Görülmektedir

a) Sumercede TAB kelimesinin "çift, ikili, çiftlemek, iki parçalı" anlamları bulunmaktadır (<http://psd.museum.upenn.edu/nepd-frame.html> (Erişim Tarihi 11.06.2021); Sommerfeld, 2014, s. 3549). Konuyla ilgili olması dolayısıyla Derleme Sözlüğünde, *tabaka* "ahırların üzerine yapılan ikinci kat (-Adana)" anlamındadır (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3796) ve kelime Sumercedeki TAB "çift" kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Akadca *tabākattam* "kat kat, katmanlar halinde"? (Black-George-Postgate, s. 2000, s. 392) anlamındaki kelime de başta "*tab*" yer almaktadır. Balta kelimesinin, Sumerce DUR₁₀.TAB.BA, ^{URUDU}TÜN (Ünal, 2016, s. 643; Sommerfeld, 2014, s. 3653) gibi yazılışları bilinmektedir. Aydın, 2013, s. 176'da DUR₁₀.TAB.BA için, "nacak, kazma, iki ağızlı/yönlü balta" anlamları bulunmaktadır.

b) Akadcası *HAŞŞINNU*, ^{URUDU}*PĀŠU* (Ünal, 2016, s. 643; Sommerfeld, 2014, s. 3653; ayrıca Akadca ve Sumerce bununla ilgili diğer kelimeler için bk. Aydın, 2013, s. 843) ile günümüzde kullanılan balta kelimesine yakın olarak Akadca *PĀLTU* (balta, keser) kelimesini görmekteyiz (Black-George-Postgate, 2000, s. 270).

c) Hattice= *labarna-/tabarna-* Hitit krallarının unvanı; kral, hükümdar, lider, başbuğ, reis; Mısırlıların Firavun-"büyük evi"ne benzetilerek Hatticeden türetilen unvan, *laparna* "büyük ev", bk. *pir-, parna-* "ev" (Ünal, 2016, s. 316).

d) Balta kelimesinin Hititçesi ^{URUDU}*šummittant-*, ^{URUDU}*ateš-*, *atešša-*'dır (Ünal, 2016, s. 643; Sommerfeld, 2014, s. 3653).

Tischler, Hitit krallarının unvanı olan *labarna-/tabarna-* "kral, hükümdar" anlamındaki kelimenin etimolojisinin bilinmediğini belirtmektedir. Schuster'in önerisinin ise, *tabarna-* ve *tawan(n)anna-*'daki *ta-* ön formuna *b/var* ya da *an(n)a*'nın eklenmesi ve Genetiv eki (-in hali) *-n* ve zamir olarak kullanılan *-a* elementlerinden oluşması şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Tischler, 1988, s. 348, 350). Yalnız *ta-(w-)anna-n-a*'daki *-w-* yardımcı sesi nedir, bilinmiyor (Tischler, 1988, 350). Grekçe Labyrinth ve tavşan (Latince *lepus*, *-oris*) kelimesiyle bağlantılı olarak da görülmüştür. Bu gezgin kelime Lidce λάβρος, antik çağ Yunan yazarı Plutarch'a göre yerli kelime "balta" için şöyle bir araya getirilmiştir: λάβρυσθός yani "(çift) baltanın evi", bu arada balta "kralın simgesi" şeklinde yorumlanıyor. Ayrıca Tischler, *labarna-*, *tabarna* ile Likçedeki *λαβρα* (aslında *laKra*) "döşeme taşı" ve Lidce *laqrisa* "mezar odasına giden dromos" ve Küçük Asya'da kullanılan *labra-*, *lavra-* "taş" bir araya getirilerek yapılan yorumlara da yer vermiştir. Balta ve nacak için genel olarak Slav dillerindeki kelime, *topór* ve *topotb* olduğuna değinmiş ve İran çıkışlı *tabrak*, *teber* gibi kelimelerin de varlığına değinerek Ermeniceye de *tapar* olarak geçtiğini belirtmiştir (Tischler, 1988, s. 353 d.not 18 ile).

Tischler, *labarna*-nın etimolojisiyle ilgili şöyle bir özet çıkarmaktadır: “1) *l*- ile başlayan *labarna* eskidir ve «*tapar*- fiilinin etkisiyle *tabarna*'ya dönüşmüştür. 2) *labarna*- "hükümdar" anlamında eski bir unvandı, daha sonra özel isim olarak kullanıldı. 3) *labarna*-nın esas anlamı Hitit belgelerinde yeterince açık olmadığından, etimolojisi de anlaşılabilir biçimde (Tischler, 1988, s. 357, 358). Tischler, 1991, s. 116'da kelimeyle ilgili şu açıklamalara da değinmektedir: «*tapar*, *tapar(r)*iyā- idare etmek, emretmek, hüküm sürmek. Her zaman çift köşe çengeli (Glossenkeil) ile görülen kök formu *tapar*- olan kelime Luvice kabul edildi; bunun isim formu olarak Hititçedeki *tapariya*- (nadiren de *tapariyai*-) "emir, buyruk" kabul gördü. Fiil olarak sadece yeni Hitit metinlerinde belgelendi. KUB 2.2+ II ⁽⁴⁸⁾*ma-a-na-at ta-pa-ri-ya-u-e-ni-ma l[a-ba-ar-na-aš] ⁽⁴⁹⁾[LUGAL]-*wa-aš* É-ir "Kralın, *labarna*'nın evini eğer biz belirlersek" (ayrıca transkripsiyon ve tercüme için bk. G.Torri - C. Corti (ed.), *hethiter.net/CTH 725* (2011sq.)). *b/var* "1000" anlamının ortaya çıkmasıyla *tabarna* için "binin beyi" anlamı verildi. Meslek ismi olan ^{LÜ}*tapariyalli*- "idareci, vali, kabile reisi" orta Hititçe bir metinde şöyle belgelenmiştir: KUB 14.1 arka yüz 39. satır: "Madduwatta, Pitašša ülkesinin valisi (^{LÜ}*tapariyalli*-) ve Pitašša'nın yaşlıları karşısında Güneşime (Hitit kralına) yemin etti" (Tischler 1991, s. 116).*

Luvice sözlükte *tapar*- kelimesinin anlamı, "yönetmek, idare etmek" anlamında verilmiştir (Laroche 1959: 91). Soysal, Hattice sözlükte, ¹*Tabarna* (*dabarna*, *tawarna*) için, "hükümdar, Hitit kralının unvanı" şeklinde açıklamada bulunmuştur ve *labarna*'nın aynı olduğunu belirtmiştir. *taparwaš* için de, Fırtına Tanrısının sıfatı, bir hamur işinin adı olarak tanımlamıştır (Soysal, 2004, s. 311, 312).

Goetze, ^D*Ali-tapara* (Papanikri I 7), *Tiwa-tapara*, ^D144-*tapara* gibi isimlerde de *tapara*'nın kullanıldığından bahsetmekte ve *tapar*- "yönetmek" anlamını sunmaktadır (Goetze, 1954, s. 76, 79 d.not 83 ile). Friedrich, «*tapar*- idare etmek, yönetmek anlamlarını belirtmiş ve *Tabarna*- (*Labarna*-) için de "Hitit kralının unvanı, aslında eski kral *Labarna*'nın ismi" şeklinde açıklamada bulunmuştur (Friedrich, 1952, s. 210, 211).

Sumerceden devam eden TAB sözcüğünün Latince'de de kullanıldığı görülmektedir: Latince dupl/ex -icis = çift (Kabağaç-Alova, 1995. s. 190), İngilizce'de double, Almanca'da doppelt şeklinde. Sumerce TAB, TAB₄ kelimelerinin "çift, çiftlemek, ortak" anlamları vardır ve aynı kelimenin Akadcası *tappû*, *ešepu*'dur. Görüldüğü üzere Akadcasında da başta *tap*- hecesi yer almaktadır (<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>; Aydın, 2013, s. 903).

Ayrıca şunu da öneminden dolayı belirtmek istiyoruz; Sumerce TAB = çift, ortak kelimesinden yola çıkarak, Hititlerde kralın devlet yönetiminde kraliçeyle beraber ülkeyi idare etmesindeki birliktelik nedeniyle de kralın unvanı olan *tabarna*-da, TAB "çift" kelimesinin bulunmasının tesadüfi olmadığı görülmektedir.

Akadca *tapālu(m)*, *tābalu* kelimelerinin, "çift (objelerin)" Babilce ayakkabıların, giysilerin, kışkıların vb.; (bir tür müzik aleti) "kastanyet"? anlamları bulunmaktadır (Black-George-Postgate, 2000, s. 398; Aydın, 2013, s. 903; von Soden, 1981, 1320). Yine Akadca *labāru(m)*, "eskimek, uzun ömürlü olmak"; [TIL] bir şahıs ile ilişkili olarak kullanıldığı durumlarda "uzun ömür, uzun bir hayat yaşamak"; bir kent, yiyecek veya iş ile ilişkili kullanıldığında "eskimek, yaşlanmak"; *labār (dūr) ūmī* "uzun süre; uzun ömür; uzak gelecekte"; *labār palē* "uzun saltanat"; [TIL; ayrıca LIBIR.RA], tanrı ile ilişkili kullanıldığında "(birine) uzun ömür bahsetmek", "(birinin) ömrünü "yapmak"; "uzun süre" hüküm sürmek"; insan ile ilişkili kullanıldığında "uzun bir süre boyunca (örn. bir asayı) tutmak"; Eski Babil kontekstinde karşılaşılan bir ifade olan *kussāmu labbar* "uzun bir süre tahta sahip olacak"; bir şahsın rahipliği veya iktidarı ile ilişkili kullanıldığında "yaşlanmak, uzun süre (iktidarda kalmasına, rahiplik yapmasına) müsaade etmek" anlamlarına gelmektedir (Black-George-Postgate, 2000, s. 174).

Akadca *labāru(m)*, *labēru(m)*, "eski, yaşlı" [LIBIR(.RA); TIL] nesnelerin, yiyeceklerin, içeceklerin vb.; binanın; eski, önceki, uzun süredir devam eden alan, kişi, kral vb. anlamları bulunmaktadır (Black-George-Postgate, 2000, s. 174).

Bunların yanında Akadca *tepper*, "baş yargıç" anlamına gelmektedir (von Soden 1981, s. 1347; Black-George-Postgate, 2000, s. 404).

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğündeki *tabar* Kelimesi ve Onunla İlgili Kelimeler

Derleme Sözlüğü = *tabar* Kısa saplı küçük odun baltası, nacak. (-Mn.) (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3797). *tap* (I) [*ta* II] Güç. (Çr.) [*ta* II] (Bor -Nğ.) (Derleme Sözlüğü, 1982, s. 4737). Burada *tap*, *ta*: güç anlamının Hititlerin başkentinin bulunduğu Çorum'da derlenmiş olması ayrıca önem taşımaktadır. *tav* 1. Güç, kuvvet. (Kerkük) 2. İşin, ürünün olgunlaşma, erginleşme zamanı. (*Güdül ve köyleri -Ank.) (Derleme Sözlüğü, 1982, s. 4742). *tap* ve *tav* şeklinde, *tabarna* veya *tawarna*'da gördüğümüz *b/w* dönüşümünün Derleme Sözlüğünde de yer alması önemlidir.

Derleme Sözlüğü = *tap* (VI) [*taptap* (III) *taptı*] Güç, kuvvet. (Tokat -Es.; *Merzifon -Ama.; Tuzla Faydalı *Kozan -Ada.; *Mut ve köyleri -İç.) [*taptap* (III): (Çal -Dz.) [*taptı*]: (Belenkeşli *Mersin -İç.) (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3822). *tara* (I) [*tağra*, *tar* (VIII), *tare*, *tarha*] Bağ budamaya ya da ağaç kesmeye yarayan, eğri bir çeşit bıçak (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3830). *tara* Odun keskisi, satır. (Uş.; *Gediz -Kü.) (Derleme Sözlüğü, 1982, s. 4739).

Derleme Sözlüğü = *arna* Saban. (Kocabey *Şavşat -Ar.) (Derleme Sözlüğü, 1963, s. 329).

Derleme Sözlüğü = *taballamak* Çifte atmak. (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Kn.) (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3797).

Divanü Lugât-it Türk'te, *tap* kelimesinin “tapmak, hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak” anlamları bulunmaktadır (Atalay, 2018, s. 573).

Çift Başlı Baltanın Diğer Dillerdeki Karşılıkları

Taş, bronz, bakır, demir ve altın gibi çeşitli madenlerden yapılmış olan baltaların sadece alet veya silah olarak değil, aynı zamanda güç ve prestij imgesi olarak da kullanıldığını inanılmaktadır. Slav, Romen ve Rus dillerinde balta anlamındaki *topor*, Eski İnan dilinde *tapara şeklinde yer almaktadır. Prociuc, *topor* terimi ile güç ve prestij arasındaki ilişki *tapar-* yönetmek fiil kökünden türetilmiş, *tabarna*, *tlabarna* ve *labarna* gibi varyantları olduğunu belgelediği Hitit krallarının kullandığı bir unvan arasında kurulan etimolojik münasebete değinmiştir. Sözcüğün Hititçedeki varyantlarında baştaki sesin değişmesi Yunanlılar tarafından *labrus* (λάβρυς) olarak bilinen kutsal çift başlı baltayı tanımlamak için Egelilerin kullandığı isimle bir bağlantı kurulmasını da mümkün kılmıştır (Poruciuc 2016, s. 536).

Ana akım etimolojilere göre, Girit labirentinin adı da (Lidya orijinli olduğu tahmin edilen) *labrus* sözcüğünden geliştirilmiştir. Tanrısal nitelikli bir varlık olan “Labirentin hanımı”nın, Miken Yunancasına ait bir varyantı daha söz konusudur — *dapuritojo potinija* kalıp ifadesi Ege çift başlı baltasını tanımlayan önceki isminin ilk diş ünsüzü (*t* veya *d*) ile başladığını göstermektedir. Bu ünsüzün sonradan yumuşak telaffuz edilen bir harfe (*l*) (Hitit kraliyet unvanındaki dönüşüm süreci *t > tl > l* gibi) dönüştüğü belirtilmektedir (Poruciuc, 2016, s. 536, 537; Girit labirenti efsanesiyle ilgili olarak bk. Turgut, 2016, s. 62 ve Gür, 2018, s. 11 vd.).

Çift başlı balta imgesiyle aslında sembolik bir kelebeğe atıfta bulunulduğu bilinmektedir. Ayrıca aşırı derecede stilize edilmiş bu kelebek imgesinin aşağı yukarı M formunu andırarak şekilde, iki üçgenin geometrik bir kombinasyonu olduğu göze çarpmaktadır (Poruciuc, 2016, s. 537).

Eski İngilizce sözcüklerinin çoğu, İngiliz dilinin gelişme sürecinde, Hun Döneminden kalma Türkçe kökenli sözcükler de dahil olmak üzere, yerlerini diğer Alman dillerinden ve Eski Fransızcadan alınan sözcüklere bırakmıştır. Bu nedenle de, Türkçe kökenli olup Eski İngilizcede kullanılan bir sözcük olan “tapor”, yerini genel geçerli Almanca bir sözcük olan *axe*'ye (=balta) bırakmıştır. “Tapor”un Araplar, İranlılar ve Ruslar tarafından hem geçmişte kullanılması hem de Doğu Türk dillerinin yanında yine aynı dillerde halen kullanılması da ilginçtir. Bu kelime, Tatar dilinde biçimsel değişikliğe uğrayarak sebze kesmeye yarayan alet anlamına gelen “tapagoch” olarak kullanılmakta ve “tapar” isim halinin türetildiği “kesmek, doğramak” anlamına gelen “tapau” fiili, Tatar dilindeki aktif fiillerden biridir (Bıkkinin, 2002, s. 1293).

Sembol Olarak Balta ve Balta Dansı

Bütün Güney Avrupa, Ortadoğu ve Hindistan'a kadar uzanan coğrafyada iktidarların bilinen silahı ve sembolü olarak iki balta veya tek saplı çift balta karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2015a, s. 189).

Hükümdarlık sembolü olan balta, savaşçı-erkeksi görünümüyle İstar/Şauška'nın bir kült nesnesidir: heykel tasvirine göre, sağ eliyle altından bir balta tutar. "Gece tanrıçasının" kült envanterinde, diğer eşyaların yanında bir balta, bir hançer de bulunur ve bunların hepsi bir adamındır (KUB 29.4+ I 50, tercüme için bk. Haas, 1994, s. 513; transkripsiyon ve tercüme için bk. Miller, 2004, s. 277, 278).

Anat ya da Astarte'nin bronz heykelciğinde de sağ elinde balta bulunur. Taminingalı Şawuşga'nın kült envanterinde bir balta vardır, AN.TAH.ŞUM^{SAR} (çiğdem) bayramının 24. gününde kraliçenin onuruna bir balta dansı gerçekleştirilir; KUB 45.32 ay. III 7'-10'. satırlar arasının tercümesi şöyledir: “⁽⁷⁾Ve kahin, ona (kraliçeye) bir balta verir. Kraliçe reverans yapar. ⁽⁸⁾O, baltayı alır ve tanrının önünde dans eder. ⁽⁹⁾Sonra o, baltayı ve bez kemeri kâhine geri verir. O, onu suyla temizler ve tanrının huzuruna koyar. §(paragraf çizgisi)” (tercüme için bk. Haas 1994: 686; transkripsiyon ve tercüme için bk. Wegner 1995: 88, 90). Hititçe olarak kaleme alınmış olan

çeşitli tanrı heykelciklerinin tarif edildiği parça halindeki KUB 38.11 öy.³ 3'-9' arasında, adı geçmeyen bir tanrının 4 balta ile anıldığı görülmektedir (Haas, 1994, s. 513).

Yukarıdaki paragrafta kraliçenin onuruna balta dansı yapıldığı belirtilmektedir; balta ile yapılan dansı eski Türklerde de görmekteyiz: Çay, Gök Tanrı inancıyla ilgili, gökle ilgili varlıklar ve atalar ruhu ile ilgili olarak eski Türklerde çok eskiden beri çeşitli ayinlerin yapıldığının bilindiğini belirtir. Bu ayinlerde büyük davullar çalınır, dans edilir ve kurbanlar sunulurdu. Ayinler yapılırken eğer bulutlar kararır ve yağmur yağarsa, Gök Tanrı törene katılmış sayılırdı ve o esnada elinde kalkan ve balta tutan hükümdar ile yiğitler, Chou Sülalesi kurucusu Wu'nun Destanı'nı temsilen dans ederlerdi. Hükümdar bu ayinde koç postu giyerdi (Kocasavaş, 2002, s. 581).

Kuzey Suriye'de Hazzi dağının Fırtına Tanrısı, ikonografide yukarı kaldırdığı sağ elinde bir balta sallar, sol elinde de bir silah tutar ve bazen de boğayı dizginle yönetir. Balta, Ebla'da üçüncü bin yılın ortasında Fırtına Tanrısı kült envanterine ait olarak ortaya çıkar (Haas, 1994, s. 323 ve d.not 58). Mari'den pişmiş topraktan bir figür grubunda, bir aslan üzerinde duran ve sol eliyle şimşek demeti tutan İstar, her biri elinde balta tutan iki tanrının yanında bulunmaktadır (Haas, 1994, s. 480, 481). Susa'dan BA-ŞA-Şu-Şi-nak'a ait bir stelde, olağanüstü büyük 4 ağızlı bir baltanın kutsandığı anlatılmaktadır (Thureau-Dangin, 1907, s. 179).

Eski Hitit Dönemi krallarından Ammuna'ya ait, üzerinde Akadca yazıt "Tabarna Ammuna, Büyük Kral. Doğru sözü (yani yazıttaki metni, dolayısıyla orijinal yazıyı) tahrif eden ölmeli(dir)" bulunan, kökeni bilinmeyen, özel bir koleksiyonda bulunan bronz baltanın varlığı da söz konusudur (Salvini, 1993, s. 85, 88; Klengel, 1999, s. 73; Kıymet, 2021, s. 193). Ammuna'nın bu baltası, van den Hout tarafından M.Ö. 1550'ye tarihlenmektedir (van den Hout, 2009, s. 91).

Boğazköy kral kapıda bulunan savaş tanrısının göğsü üzerinde tuttuğu tören baltası, dört dikenli (şualı), sap delikli olup kavisli sapı püskülle bezenmiştir. Kuzey Suriye'den de bilinen bir ucu dikenli, sap delikli, bir ağzı yuvarlak olan bu balta örneklerine en yakın tipin Schimmel koleksiyonundaki balta olduğu belirtilmiştir (Darga, 1992, s. 126).

Ay Tanrısının bir balta ile tasvir edildiği de açıkça anlaşılmaktadır (Savaş, 2014, s. 229). Urmiye gölünün (İran) güneyinde eski Mešta şehri olan Hasanlu'da bulunan Urartulara ait, mitolojik gravürlü bir altın kâse üzerinde, koç ayaklı sunak önündeki libasyonda, karşılıklı duran üçlü grup oluşturulmuş kılıçların da yer aldığı bir çocuğun baltalı silahlı tanrıya sunum sahnesi bulunmaktadır (Haas, 1982, s. 199, 202).

Yazılıkaya'da, tanrıçalar alayı arasındaki tek erkek figür, Hepat'ın arkasında, aslan (panter) üzerinde gösterilmiş olan tanrısal çiftin genç oğlu Tanrı Şarrumma'dır. Tanrının rölyefinde, belindeki hilal kabızlı kılıç ve sol elinde taşıdığı sap delikli (dikenli ?) balta dikkati çekmektedir (Darga, 1992, s. 161, 162).

Dünyevi işlerde kullanılmayan, kült silahlarının hayvan ve fantastik yaratık/karışık varlıklarla bezendiği yazıtlardan bilinen ve en somut örnek olarak Şarkışla kült baltası anımsanabilir (Resim 1) (Darga, 1992, s. 171).

Malatya-Aslantep'e'de elinde yıldırım demeti ve balta tutan Fırtına Tanrısı yer almaktadır (Darga, 1992, s. 325). Malatya-Kürtül kabartmasında, tanrının başlığının üzerinde kanatlı güneş kursu yer almaktadır; ellerinde tanrısal simgeleri yıldırım demeti ve balta tutmaktadır (Darga, 1992, s. 328). Babil'den ele geçen, Fırtına Tanrısı'nın sol elinde şimşek demeti, yukarı kaldırdığı sağ elinde de balta bulunmaktadır (M.Ö. 850-800) (Darga, 1992, s. 330). Aydın mühründe tahtta oturan su tanrısı E.A, veziri iki yüzlü tanrı Usmu, sular ve balıklar arasındaki çıplak figür, kartal başlı cin/karışık yaratıklar, simge silahlardan çifte balta bulunmaktadır (Darga, 1992, s. 71).

Olasılıkla kurban törenlerinde dinsel bir sembol olarak kullanılan çift ağızlı baltaların Minos inanç dünyasında köklü bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu dinsel sembolü Minos sanatında duvar resimlerinde, seramiklerinde, yüzüklerinde görmek mümkündür. Hagia Triada Lahdi üzerindeki betimlemelerde yer alan kurban edilme ritüelleri, boğa ve çift ağızlı balta sembolleri arasındaki ilişki açık bir biçimde ifade edilmektedir. Lahit üzerindeki sahnede, bir boğa kurbanından sonra kurban kanlarının kadınlar tarafından iki yanında çift ağızlı balta bulunan bir kovaya dökülmesi anlatılmaktadır (Gür, 2018, s. 12).

Skyth'lerin (İskitler) ant içerlerken çeşitli silahların yanında kupaya balta daldırdıkları görülmektedir: Toprak bir kupanın içerisine şarap doldururlar; ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar; bunun için sivri bir şeyle küçük bir delik açarlar ya da kılıçla hafif çizerler; sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırırlar; bu da olduktan sonra tanrısal öfke üzerine ant içerler ve kaptaki şaraptan azıcık içerler ve orada bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber içerler (Herodotos, 1973, s. 313).

Hitit Krallığı ve Kullanılan Unvanlar

Hitit krallarının unvanları metinlerde şu şekilde yer almaktadır: LUGAL "kral" ve LUGAL.GAL "büyük kral". Bir de sadece IV. Tuthaliya'nın mühür baskısında belgelenen, LUGAL *KIŠ-ŠA-TI* "dünyanın kralı" unvanının kullanıldığı görülmektedir (Beran, 1958, s. 56 ve Otten, 1958, s. 74). Bir diğer ifade de ^PUTUŠI "güneşim" veya "majeste" anlamlarında kullanılmaktadır (Soysal, 2005, s. 189'da, bu ifadenin ilk kez M.Ö. 15. yy.'ın ilk yarısında II. Zidanta'nın Kizzuwatna kralı Pilliya ile yaptığı antlaşmada ortaya çıktığını belirtmektedir). *labarna* veya *tabarna* unvanının ortaya çıkışı daha eskiye dayanmaktadır. M.Ö. 17. yy.'dan itibaren kullanılan bu unvanın, hanedanlığın kurucusu olan iki Hitit kralının şahsi ismi olarak biliniyordu. İmparatorluğun sonuna kadar neredeyse bütün Hitit kralları bu unvanı kullanmışlardır. Yalnız I. Şuppiliuma ile kendisinden hemen sonra gelen Hitit kralları I. Şuppiliuma, II. Arnuwanda, II. Muršili ve II. Muwatalli döneminde Hitit kral mühürlerinde bu eski geleneğin izah edilemeyen bir şekilde kullanılmadığı gözlemlenmektedir. Bu unvan ile *Tabarna* ve *Labarna* özel isimleri arasındaki yakın münasebet yüzünden, Hititoloji'nin ilk yıllarından itibaren söz konusu ifade sonradan Almandaca *Kaiser*, Rusçada ise *Czar* şeklinde tezahür edecek olan, "hükümrân kral" olarak yorumlanması gereken Roma İmparator unvanı *Caesar* ile özdeşleştirilmiştir. Hitit kraliçelerine verilen unvan ise *tawananna*- "hükümrân kadın kral"dır ve *tabarna/labarna* ve *tawananna*- sözcüklerinin kökeninin de tartışma konusu olduğu bilinmektedir (Soysal, 2005, s. 189, 190).

Unvan olarak, Eski Krallık Çağında, Telipinu: *tabarna* (KUB 3.85 öy. I) şeklinde yer almaktadır (Soysal, 2005, s. 208). Orta Hitit Krallık Çağının başlarında hüküm süren, Alluwamna ile I. Muwatalli'nin hükümdarlıkları arasındaki zaman diliminde özellikle de bağış belgelerinde *tabarna* unvanının kullanıldığı görülmektedir. Yeni Hitit Krallığı çağında, I. Şuppiliuma ile oğulları II. Arnuwanda veya II. Muršili'nin hükümdarlık dönemi dışında *tabarna* unvanı kullanılmaya devam etmiştir. II. Muwatalli dönemi ile birlikte bu unvanın dikkate değer versiyonlarıyla karşılaşmıştır; II. Muwatalli kendisini daha önce hiçbir yerde kullanılmadığına şahit olmadığımız *tabarna* unvanı ile tanımlamıştır; ayrıca Urhi-Tešup'a ait bir mühür üzerinde, sözcüğün çok nadir karşılaşılan bir okunuşu (*ta-pa-ar-na*) söz konusudur (Soysal, 2005, s. 208).

"Kuşşaralı adam" olarak tanımlanan eski Hitit devletinin kurucusu I. Hattušili'nin "Hattuşalı" anlamındaki adı, yeni başkenti de vurgulamaktadır. Hattušili, *tawananna*'nın kardeşinin oğlu" tabiriyle kendisini meşrulaştırır. *Tawananna*, Hattuşa'nın baş rahibesinin unvanıdır. Buna göre, Hattuşa'daki krallık görevi *Tawananna*'nın soyundan devam ediyor görünüyor (Haas, 1994, s. 12).

Hitit krallığı, eski Anadolu Hatti geleneklerine dayanmaktadır. Krallık için Hititçe kelime *haššuwiznatar*'dır ve *haššuwizziya*- "kral olmak, egemen olmak" fiilinden türemiştir. *haššu*- "kral", (*haššušara*- "kraliçe") *haš*- "çocuk yapmak, doğurmak" fiilinden elde edilmiş ve "doğmuş", "kraliyet ailesinde doğan" demek gibi görünüyor (Haas, 1994, s. 188).

Anitta metninde, Pithana ve Anitta ile yakından akraba olan 3 tanrı adı yer alıyor. Bunlar, Anitta'nın "bizim tanrımız" olarak ifade ettiği, göğün Fırtına Tanrısı *Tarhunna*, *Halmašuit* ve *Šiu(n)*'dur. *Šiu(n)*, Gök Tanrısıdır ve Güneş Tanrısı olarak ibadet edilir (Haas, 1994, s. 188, 189). Kral onunla (eski Hitit geleneğinde) birliktelik içindedir. Kral, Güneş Tanrısının husule gelmiş şeklidir —güneş tanrısı ve kral tek bir figürde birleşiyor: "Tanrıların Güneş Tanrısı, *marnuwa*-içkisi ve biranın karışması gibi, onların ruhları ve kalpleri (de) bir olsun, Tanrıların ve *Labarna*'nın Güneş Tanrısının, ruhları ve kalpleri bir olsun." (Transkripsiyon ve tercüme için bk. Haas, 1994, s. 189, d.not 33 ile ve Fuscagni (ed.), hethiter.net/:CTH 458.10.1(2012sqq.)).

Bu birlik, Hititçe kral adlandırmasında "güneş", "güneşimiz", "güneşim" şeklinde ifade edilir; I. Hattušili, tarihi mitolojik bir hikayede "Güneş Tanrısı" olarak anılır. Ve imparatorluk dönemi kral tasvirlerinde, kralın ikonografisi Güneş Tanrısınıninkine uyar (Haas, 1994, s. 189). Türklerde de kağanlar, Tanrının bizzat bahsettiği kuttan (kutsallık tözü) dolayı ilâhi bir menşeh sahiptir. Bu nedenle de kutsaldılar. Bu kutsallık sadece yalıtılmış bir dinî kişilikle sınırlı değildi, aynı zamanda, Tanrı'nın verdiği güçle yönetme konusundaki görevlendirilmesiydi de (Divitçioğlu, 2002, s. 367; Karakaş, 2014, s. 67). Aynı zamanda, Türklerde tahta çıkma törenlerinin, göğe çıkma gibi kutsal anlamı bulunmaktaydı. Kağanlar keçe üzerine konup döndürme töreniyle göğe çıkarlar ve gökte Tanrı tarafından tahtlarına oturturlardı (Karakaş, 2014, s. 65, 66).

Eski Hitit döneminin başından beri, Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası *Šiu*, Güneş Tanrısının görevini aldılar. O zamandan beri kral, Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçasının yerine geçti ve Hatti ülkesinin meşru yöneticisi, büyük Tanrı çiftinin mülküdür. Bu yüzden eski Hitit ritüelinde şöyle anılır: "Bana, krala, aslında Tanrılara -Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı- ait olan ülkeyi ve evimi verdiler ve ben kral, ülkemi ve evimi koruyacağım." Aynı ritüelde kral, Tanrı çiftinin evladı olarak adlandırılır: O, onun babasından Fırtına

Tanrısı, annesinden Arinna'nın Güneş Tanrıçası (olarak) bahseder (Haas, 1994, s. 189; KUB 29.1 17-26. satırların transkripsiyon ve tercüme için bk. Neu, 1974, s. 125 vd.; Görke (ed.), hethiter.net/:CTH414.1(2011sq.)).

Aşağıdaki pasajda kralın ve Fırtına Tanrısının konumu şöyle verilmektedir: "Eğer kral, tanrıların önünde reverans yaparsa, *tazzili*-rahibi şöyle ilahi okur: "Tabarna kral, tanrılara karşı müşfik ol. Ülke, sadece Fırtına Tanrısına aittir; gök ve yer, ordu/halkla beraber sadece Fırtına Tanrısına aittir (Haas, 1994, s. 189). O, kralı *labarna* (onun) yöneticisi yaptı ve ona bütün Hattuša ülkesini verdi. [Ve] *labarna* şimdi onun elleriyle bütün ülkeyi yönetecek. *Labarna*'nın şahsına ve bölgesine kim yaklaşırsa, Fırtına Tanrısı onu mahvetsin." (Haas, 1994, s. 190).

Eski Hitit dönemine ait IBoT 1.30 öy. 3 vd.'da, Fırtına Tanrısının, ^{LÚ}*la-ba-ar-na-an* LUGAL-un *maniyahatallan iyat* "o, *labarna*'yı, kralı naibi yaptı"ğı belirtilmektedir, burada *labarna* LÚ belirleyicisi ile birlikte bulunmaktadır (Tischler, 1988, s. 356). KBo 22.2 ay. 11'. satırda, özel isim olarak görülmektedir: ^{(11)m}*Ta-ba-ar-na-an* ^m*Ha-ap-pi-in-na* ⁽¹²⁾*kat-ta ú-ik-ta* "o (kral), Tabarna'yı, Happi'yi (teslim etmek için) istedi". Yeni ikinci nüshası olan KBo 3.28 ay. 28'de, *ta-ba-ar-na-aš* ^m*Ha-ap-pi-in kat-ta ú-ik-ta* şeklinde "m (masculin)" belirleyicisi olmaksızın belgelenmektedir (Tischler, 1988, s. 357 d.not 29 ile).

Saray inşaat ritüeline ait KUB 29.1'de krala *labarna* adı verilir: I ⁽²⁴⁾... *nu-mu-za* ⁽²⁵⁾LUGAL-un *la-ba-ar-na-an hal-zi-i-e-erš*(paragraf çizgisi) "... onlar, bana kral *labarna* adını verdiler" (Tischler, 1988, s. 357; Görke (ed.), hethiter.net/:414.1(2011sq.)).

Tabarna/Labarna unvanı sadece "Hatti ülkesinin büyük kralı" için kullanılırdı (Haas, 1994, s. 196).

Soysal, 2005, s. 190 vd.'da, Hitit tabletlerinde hükümler için *labarna* / *tabarna*- formunun Hitit yazı geleneğinde, herhangi bir tarihlendirme kriteri olmaksızın birbirlerinin yerini alabildiklerine ve iki sözcüğün işlevlerini ayırmanın mümkün olmayacağına ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Soysal'ın söz konusu yayınından bir özeti şöyle vermek mümkündür:

1) Hint-Avrupa dil grubuna ait olmayan ve eski Anadolu dili olan Hatticede *tabarna*'nın, nadiren de *tawaarna* formunda kullanıldığı görülmektedir (Soysal, 2005, s. 193).

2) *Tabarna* ve *labarna* sözcükleri arasında gözlemlenen sert fonetik *t/l* değişimi birçok bilim insanı tarafından Hatticeye özgü bir özellik olarak yorumlanmasına karşılık, Hatticede sadece *tabarna* formu kullanılmaktadır. Hatti ya da Hitit dillerinde kaleme alınmış belgelerde, *Tawananna* sözcüğü *Lawananna* şeklinde yer almamaktadır. Bu yüzden söz konusu *t/l* dönüşümünün sadece eril kraliyet unvanı için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır (Soysal, 2005, s. 194).

T/l harflerinin değişmesi çok tartışılmıştır, bu değişim bazı yer adlarında da vardır ve Hititçe veya Hatticeden ziyade yerli Anadolu kökenli başkaca dillerden kaynaklanmaktadır. Örnek olarak, Lakarama (hiyeroglif)=Tegarama (çivi yazısı)=Tilgarimmu (Yeni Asur kaynaklarında) (Gürün) (Ünal, 2014, s. 61).

3) Schuster'in iddiasına göre, çift dilli bir metinde Akadca *LIM* "bin" sözcüğüne karşılık gelen Hattice nominal bir kök olan *par* (>*waa,r*) "bin" ifadesini içermektedir. Schuster'in, tabarna unvanının "bir binin üzerindeki / binin (efendisi)" anlamını verdiği belirtilmiştir (Soysal, 2005, s. 194, 195).

4) *tabarna* ifadesinin "bin na" manasına gelecek şekilde nominal önek + sıfat (sayı) + isim şablonuna dayanarak *ta~par~na* biçiminde analiz etmenin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Bir kraliyet unvanı olarak kullanılan *tawananna* ifadesinde sözcüğün ortasında kullanılan *par* "bin" ifadesinin yerine *wanan* ögesi kullanılmıştır (Soysal, 2005, s. 197).

Yazılı kanıtlar, salt Hatti dilinde kaleme alınmış metinlerde sözcüksel bazda herhangi bir *t/l* dönüşümünün söz konusu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu, sadece Hititçe yazılmış Hatti özel isimlerinde karşımıza çıkan bir özelliktir. Bu isimler arasında en dikkat çekici olanları tanrı isimleri ^dHalipinu/^dHatipinu ile coğrafik isimler ^{URU}Halinzuwa/^{URU}Hatinzuwa'dır. Daddi, Halipinu ile Hatipinu arasındaki değişimin bu isimleri taşıyanların farklı cinsiyette olmalarından kaynaklanıyor olabileceği şeklinde doğru bir tespit bulunmuştur (Soysal, 2005, s. 198, 199). Soysal, Hititlerin (veya Luviler) tabarna ifadesini labarnaya dönüştürmesinin altında yatan morfolojik gerekçenin, bu kraliyet unvanını "dişil" karakterdeki bir morfemden arındırmak olduğunu düşünmektedir (Soysal, 2005, s. 202).

5) *tabarna* / *labarna* sözcüklerinin belgelenmediği en eski kontekt M.Ö. 18. ve 17. yy.'a ait Kültepe metinleridir ve yalnızca özel isimlerde belgelenmiştir. İki kez Zabarna ismiyle karşılaşılmıştır. Labarnaş ismi ise sadece bir kez belgelenmiştir. Eski Asur çağına ait bir metinde bile Labarnaş sözcüğü, Hititçe Nominativ (yalın hal) -š son eki almış formu karşımıza çıkabilmektedir (Soysal, 2005, s. 202, 203).

6) Mevcut yazılı belgelerin de ortaya koyduğu gibi, krala Labarna / Tabarna ismi verme geleneği Eski Hitit çağında hüküm sürmüş Hitit kralları I. Labarna, I. Hattuşili (=II. Labarna), I. Murşili ve SBo I 89 no'lu mühür baskısının sahibi olan bir kral (=Telipinu²) ile sınırlıdır (Soysal, 2005, s. 207).

Boğazköy'den Ele Geçen Tabletlerde Baltaların Geçtiği Bazı Metin Yerleri

1) Schimmel koleksiyonunda yer alan Sivas-Şarkışla bronzdan tören baltası tek kalıba, bir parça halinde dökülmüştür. Namlusu teber ağızlı, sap delikli ve ensesinde dikenleri/dişleri olan Önasya, İran ve Kafkas bölgelerinde bilinen balta tipidir. Hitit silah çeşitleri yazılı belgelerde tanrılarla birlikte anılmaktadır, buna göre de balta, Şarrumma ve Şauşga'nın silahı ve simgesidir (Darga, 1992, s. 107-109). Bir tapınak hazinesinde, tanrı adına korunmak için yapılmış olan Şarkışla tören baltası, tanrıya adanmış bir kült eşyası veya gereci olduğu gibi, büyük boy bir tanrı heykelinin (Güneş Tanrısı ?) elinde tuttuğu silah-simge olduğu da düşünülmektedir. Yazılı belgelerde kaydedildiği gibi, doğrudan tanrının kendisini temsil eden simge olarak da algılanmaktadır. Kült envanter metinlerinden böyle bir örnek verilebilir: KUB 38.1+ öy. I 4-8. satırlar arasının tercümesi şöyledir: “*Tarammeka* şehri. Savaş Tanrısı: Tanrı heykeli gümüşten bir yumruktur, 20 şekel ağırlığında. Bakırdan 2 büyük kalkan, bakırdan 1 mızrak, bakırdan 3 hançer, bakırdan 1 mızrak, bronzdan 1 topuz, bakırdan 1 balta: böylece Savaş Tanrısının gereçleri tamamlanmıştır” (transkripsiyon ve tercüme için bk. Cammarosano, 2018, s. 308, 309; tercüme için bk. Darga, 1992, s. 109).

2) Mahkeme protokolü olan KUB 13.35+ öy. 45 vd.'da sarayın, Hitit görevlilerine yönetmesi için teslim ettiği aletler arasında balta da (Akadca olarak yer almaktadır: ^{URUDU}PA-A-ŞU) anılmaktadır. Böyle bir liste, belirli bir ^mGAL-^DU'nun, ona teslim edilen aletleri mühürlememesinden ve dağıtımın belgelenmesi açısından gerekli görülmüştür (Görke, 2010, s. 198).

3) I. Hattuşili'nin Haşşuwa'dan getirdiği ganimetler arasında altın ve gümüşten yapılmış çeşitli silahlar yer almaktadır: KBo 10.2 II ⁽⁴¹⁾Altın/gümüşten 1 destekli mızrak, altından 1 asa, gümüşten 5 silah, ⁽⁴²⁾lapislazuliden üç çift yüzlü balta/topuz, altından bir çift yüzlü balta/topuz (Transkripsiyon ve tercüme için bk. de Martino 2003: 60, 61; tercüme için bk. Savaş, 2014, s. 232). 42. satırda geçen Akadca *HURPALÛ* kelimesi için sözlüklerde "çift yüzlü balta/topuz" anlamları bulunmaktadır (bk. Ünal, 2016, s. 207; Tischler, 2008, s. 310; Black-George-Postgate, 2000, s. 120).

4) Kült envanter metni olan KUB 38.2 I 21'-24' arasının tercümesi şöyledir: ⁽²¹⁾Çağırmanın Şauşgası: bir altın heykeli; ayakta durur vaziyette bir adam; ⁽²²⁾onun omuzlarından kanatlar çıkıyor, sağ elinde ⁽²³⁾altından bir balta (Akadca olarak yer almaktadır: *HA-Şİ-IN-NU*) tutuyor, sol elinde ⁽²⁴⁾altından bir (hiyeroglif işaret) "iyi(lik)" tutar (Cammarosano, 2018, s. 296, 297).

5) Kizzuwatnalı doktor Zarpiya, salgına karşı yaptığı uygulamaları ritüelde şöyle anlatmaktadır: KUB 9.31 öy. I 25-29 arasının tercümesi şöyledir: "⁽²⁵⁾Avluya açılan kapının arkasında *kelu*-aletlerini² astığı yere, ⁽²⁶⁾fakat *kelu*- aletleri önünde aşağıya kamıştan bir masayı koyar. ⁽²⁷⁾Onun üzerine bronzdan bir balta (Hititçe olarak yer almaktadır: *a-te-eş-ša-na-aş*) koyar, bir sıcak ekmek, ⁽²⁸⁾bir kalın ekmek (ve) peynir koyar. Onun üzerine bronzdan bir balta, ⁽²⁹⁾bronzdan bir hançer, gerilmiş bir yay (ve) ok koyar." §(paragraf çizgisi) Aynı ritüelin öy. I 33-37. satırlar arasında da balta yer almaktadır: "⁽³³⁻³⁴⁾Bir keçiyi gönderirler. Masanın önünde, evin beyi, Tanrı Şanta'yı şarap ile kutsar.⁽³⁵⁾Ve o, bronz baltaları uzatır ve şöyle söyler: ⁽³⁶⁻³⁷⁾“Gel, Şanta! Seninle birlikte Innarawanteş-iblisleri gelsin. ...”. 47 ve 48. satırlarda bronz baltanın, tekenin öldürülmesinde kullanıldığı görülüyor (Transkripsiyon ve tercüme için bk. Görke (ed.) hethiter.net/:CTH 757 (2008sq.); Hutter, 2007, s. 401-402'de 21-29. satırların ve s. 403-404'de de, 35-42. satırların transkripsiyon ve tercümesini vermiştir. Açıklamalar için bk. ayrıca Haas, 1994, s. 653).

6) KILAM (CTH 627A.1 I 22 vd.) bayramı töreni boyunca, demir mızrağın, krallığın simgesi olarak kralla beraber geçtiği görülmektedir. KILAM bayramında bazı kült törenlerinde ise demir mızrağın yerini, demir balta almaktadır. Böylece mızrak ve baltanın "krallığın simgelerini" ifade ettiği belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. "Dağın kralı" unvanıyla tanınan Tanrı Şarruma'nın krallık simgesi olarak, betimlerinde sap delikli balta çok açık belirtilmektedir (Darga, 1992, s. 184, 185).

7) Hititli mimarların ev inşası sırasındaki icrasını anlatan KUB 55.28+'de, mimar bir iple tavana tırmanır ve ağız hatılların bir çeşit kaldıraçla tavana taşınmasında kullanılan ilmikleri bıçakla kesmektedir. Metnin ay. III 14'

² Ünal 2016: 274'de *kelu*- için "asmaya yarayan ve ayinlerde kullanılan bir alet"; Tischler 2008, s. 85'de, "kurban sunmada kullanılan bir alet" açıklaması vardır.

ve 20'. satırlarında gümüşten balta (Akadca olarak yer almaktadır: URUDU PA-A-ŠU) anılmaktadır. 13'-21'. satırlarda yapılanlar şöyledir: Tavandan aşağı sarkan bir kuşak vardır. Kuşağın içinde gümüşten bir balta ve gümüşten bıçak sarılıdır. Şimdi (usta artık) bu kuşağı da keser (ve yere düşürür). Usta tırmanma ipini kullanarak aşağıya iner ve (hayırlı olsun diye) ev sahibinin önünde eğilir. [En sonunda] usta kendi evine giderken gümüşten balta ve bıçağı da (ücret karşılığı) alır götürür (Tercüme için bk. Ünal, 1998, s. 41; Haas, 1994, s. 256; transkripsiyon ve tercüme için bk. Groddek, 2002, s. 47, 48).

8) Bir envanter listesi olan KUB 35.246+ öy. 9'-19'. satırlar arasında, Istar/Šawuṣga'nın bakırdan 6 büyük balta ile 10 küçük baltasından bahsedilir. 6 büyük balta: Birinci balta, altın, lapislazuli, "hayat taşı"³ ve siyah demirle kaplıdır; fakat üstüne (üst kısmına) iki yerde, "yaşam taşı, marantiş ve altın" yerleştirilmiştir. İkinci baltanın önüne "öne bir sığır" yerleştirildi. Üçüncü balta, gümüş, altın ve ahşaptan ve "yukarısı" bir aplikasyonla kaplıdır. Diğer büyük baltalar, demir ve ahşaptan, bronz ve ahşaptan ya da gümüş ve ahşaptandır. 9 küçük balta da, ahşap, gümüş, altından ve değerli taşlarla kaplıdır. Baltaların sapları kısmen gümüştendir (Haas, 1994, s. 513, 514; transkripsiyon için bk. Wegner, 1995, s. 100, 101. Söz konusu metinde balta, URUDU HA-AZ-ZI-IN-NU şeklinde (Sumerce URUDU "bakır", Akadca HAZZINNU "balta") yer almaktadır. Akadca'da HAZZINNU "balta" kelimesine benzeyen HAZANNU'nun anlamı ise "belediye başkanı, muhtar, ataman, kent komutanı"dır (Ünal, 2016, s. 182).

Hitit Krallık Amblemi Olarak Balta

İktidar sahipleri geniş bölgeleri kontrolleri altına almaya çalıştıklarında, güçlerinin simgesi olarak değerli madenlerden yapılan nişan ve statü sembolleri kullanmaya başlamışlardır (Sarı, 2012, s. 215). Hitit krallığının da kullandığı bir diğer amblem, gücün de sembolü olan baltadır. Suriye-Emar'dan büyük *zukru*-kurban ritüelinde "hakimiyet ve tanrının baltası" kavramıyla özetlenmiştir. KI.LAM bayram ritüelinin bir bölümünde, bir kült aktörü krala doğru, üzerinde Fırtına Tanrısının betimi olan törensel kaza ya da balta uzatır. Ritüelin devamında kral, mızrağı balta ile değiştirir (Haas, 1994, s. 203-204; KBo 10.24'ün transkripsiyonu için bk. Singer, 1984, s. 16-22). Fasıllar Anıtındaki baltayı hatırlatan böyle bir törensel balta, Şarkışla dikenli baltasıdır (Haas, 1994, s. 204).

Hitit kraliyet cenazesinin 12. gününde bir aile üyesi, gümüş bir balta ile asmanın muhtemelen köklerini keser. Balta bir nevi ödül olarak asmayı kesen kişinin elinde kalır (Haas, 1994, s. 226). Kozmik bir merkez eksenini veya gökyüzünü simgeleyen kanatlı güneşin taşıyıcısı olarak bir dağ, IV. Tuthaliyaş'ın Hitit kraliyet mühürlerinde, Şarkışla tören baltasında ya da Ain Dara'nın ortostat kabartmasının tapınma cephesinde (2. binyılın sonundan itibaren) betimlenmiştir (Haas, 1994, s. 136). Tell Ahmar'da, boğanın üzerinde duran fırtına tanrısının ellerinde şimşek ve balta bulunmaktadır (Güterbock, 1943, s. 277).

Yeni yıl bayram ritüeli olan Emar'dan *zukru*- ritüelinin 15. gününde, Şaggar tanrısı olarak anılan günden sonra, küçük bir tören alayı oluşur, Dagān'ın çıplak heykeli ve "Tanrının Baltası" tapınaktan stel alanına kurban sunmak için taşınır. Orada Dagān'a ya da onun örtülü heykeline "Tanrının Baltası" kurban edilir ve kesilmiş sığırın kanı ile zeytinyağı, Ninkura kurban edilir; bu kurban sunma sırasında Dagān'ın yüzü örtülüdür. Daha sonra örtülü heykel, (sığırlarla) çekilen bir tören arabasıyla tapınağa götürülür. Tanrılara ve tapınaklara yağ [ve kan] kurban edilir; bir stelin önünde "hükümdarlık ve tanrının baltası" için bir koyun ve bir buzağı kurban edilir (Haas, 1994, s. 571).

Kazılarda, Mezarlıklarda ve Kabartmalarda Ele Geçen Eser Olarak Balta

M.Ö. 5. bin yıl sonlarına doğru, arsenikli bakırdan aletlerin arasında yassı baltalar, potalar, keskinler ortaya çıkar. Geç İlk Tunç Çağı II'de çok sayıda ve çeşitte metal eserler ele geçmiştir. Demircihöyük mezarlığında, hilal balta, kurşun şişeler gibi eserler bulunmuştur (Sarı, 2012, s. 215, 216). Yassı teber görünümlü baltaların ilk örneği M.Ö. 2300-2100'e tarihlenen Ahlatlıbel'de bir kadına ait taş sandık mezarda ele geçmiştir. Ahlatlıbel ve Resuloğlu baltaları, konteksleri belli mezar eşyaları olarak tanımlanmaktadır. Müzelere çeşitli yollardan gelmiş ve uzunlukları 12 cm.'yi geçmeyen bu tip baltaların kuzeyde çoğunlukla mezar eşyası oldukları anlaşılmaktadır. Resuloğlu ve Mecitözü baltaları, uzun gövdeleri ve uzun sap deliklerinin şekliyle Güney Kafkasya'da M.Ö. 3. bine tarihlenen baltalara benzemektedir (Yıldırım, 2011, s. 460, 462).

Alacahöyük kabartmalarında, Mısır'dan da bilinen yarım ay biçimli iki gözlü sap delikli balta bulunmaktadır. Bu biçimdeki baltalar, Kültepe ve Alacahöyük'ten de ele geçmiştir. İlk Tunç Çağından örneklerine Horoztepe'de

³Sumerce NA⁴TI şeklinde metinde yer alan bu taş için Ünal, 2016, s. 536'da, "bir taş çeşidi"; Tischler, 2008, s. 289'da, "bir taş, hayat taşı" açıklamaları yer almaktadır.

de rastlanmaktadır. M.Ö. 2. bin yıl Hitit maden silahları arasında tanınmaktadır. Alacahöyük rölyeflerinde bir sapın ortasında ve mızrak uçlu bir sapın yine ortasında yer alması dikkati çekmektedir. Bu tip baltalar Ugarit, Biblos ve Hama'dan da bilinmektedir (Orta Tunç Çağı I, II). Mısır fresklerinde, ay biçimli gözlü baltalar, yabancı, özellikle Suriyeli askerlerin silahı olarak görülmektedir. Bu tip baltaların sadece askerler değil, tanrılar ve hükümdarlar tarafından da kullanıldığını arkeolojik belgeler kanıtlamaktadır. Kültepe-Kaniş silindir mühür betimlerinde de tanrıların elinde yer almaktadır (Darga, 1992, s. 139).

Mezopotamya'da M.Ö. 3. binin sonlarına doğru görülen çift ağızlı balta türünün Anadolu'daki en erken örneklerinden biri Karataş Semayük'ün İlk Tunç Çağ III'e tarihlendirilen yapı katında bulunmuş gümüşten yapılmış minyatür çift ağızlı baltadır. Isparta çift ağızlı baltası, Emirdağ, Bolu Seben'de bulunmuş balta ile aynı grup içinde yer almaktadır. Isparta çift ağızlı baltası, teber biçimli ağız ve iğne gözü formulu sap deliği ile M.Ö. 14. yüzyıla tarihlendirilen Uluburun Batığı ile M.Ö. 1200 yıllarına tarihlendirilen Gelidonya Batığı'nda bulunmuş çift ağızlı baltalarla büyük oranda benzer özelliklere sahiptir (Çetin, 2015b, s. 121, 122).

Minyatür boyda Isparta Müzesi envanterine 8-12-09 numara ile kayıtlı balta, yuvarlak sap delikli, köşelerine şev verilmiş dikdörtgen kesitli ve çekiç biçimli soket arkası ile teber şekilli ağza sahip tunçtan yapılmış bir baltadır. Bu balta türünün Anadolu'daki en erken örneklerinden biri de İlk Tunç Çağ II'ye tarihlendirilen ve Bilecik-Eskişehir il sınırında Demircihöyük yakınlarında yer alan Sarıket Mezarlığı'nda bulunmuştur. İzmir Bakla Tepe'de bulunmuş İlk Tunç Çağ II sonu III başlarına tarihlendirilen bakır balta, bu türün Batı Anadolu'da bulunmuş erken tarihli bir diğer örneğidir. Samsun Müzesi'ne Ordu'dan gelmiş İlk Tunç Çağ III'e tarihlendirilen balta teber biçimli ağız ile Isparta baltasının soket arkası yuvarlak kesitli olan ve yüksek kalitede işçilik gösteren gelişmiş bir örneğidir. Çorum Resuloğlu'nda bulunmuş ve M.Ö. 2300-2100 yıllarına tarihlendirilen balta ile Tokat Horoztepe'de bulunmuş balta soket arkası çekiç biçimli olmamakla birlikte geniş teber şekilli ağız ile Isparta baltasına benzemektedir. Boğazköy'de Frig tabakasında bulunmuş kurşun balta hem tipolojik açıdan hem de boyutları açısından Isparta baltasıyla paralellik göstermektedir. Boğazköy baltası Frig tabakasına ait bir evde bulunmuş olması nedeniyle bu tür minyatür baltaların mezar hediyesi olması yanı sıra kült nesnesi olarak kullanılmak üzere de üretildiklerini göstermektedir. Söz konusu bu baltanın benzeri Yunanistan Levadeia'da bulunmuş ve M.Ö. 3. binin 2. yarısına tarihlendirilen balta, dikdörtgen kesitli uzun ense kısmı ile farklı görünse de teber biçimli ağız ve yuvarlak sap deliği ile Isparta baltasına tipolojik açıdan yakın bir örnektir. Bu nedenle Isparta sap delikli minyatür baltasının İlk Tunç Çağ III sonuna ya da Orta Tunç Çağ'a geçiş evresinin (M.Ö. 2200-1900/1800) hemen başına tarihlendirme önerisi bulunmaktadır (Çetin, 2015b, s. 122-124).

İkiztepe İlk Tunç Çağı III'e tarihlenen erkek erişkin mezarlarında, gerek arkeolojik gerekse etnografik olarak yaygın görülen uygulamada silahlar yerleştirilmektedir. Keski, ustura ve baltalar erkeklerle ilişkili aletlerdir. Varna kentinin batısındaki Varna mezarlığında, kalkolitik döneme tarihlenen, düz yatan iskeletlerde delikli bakır baltalar ya da taş baltalar, ucu ölünün sağ omuzuna doğru gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu duruş nedeniyle bu aletlerin ölünün eline tutuşturulmuş tahta sapları olabileceği öne sürülmektedir (Doğan-Salar, 2006, s. 27, 93, 150).

Duru 2008: 117'de Burdur-Antalya bölgesinden ele geçen taş eserler arasında, boyları 20 cm. ile 2-3 cm. arasında değişen, balta ve keski/baltacıkları (celt) belirtmektedir. Neolitikten başlayarak Tarihi Çağlara kadar her dönemde bu gereçlerin kullanıldığını, bölgedeki kazılarda yüzlerce balta ve özellikle baltacık ele geçtiğini ifade etmektedir. Bunlardan boyları ve güçleri yeterli olanların, bir balta olarak kullanılmış olabileceğini, ancak birkaç cm. boyunda olanların bazen, örneğin Höyücek kutsal alanlarda onlarcasının bir arada bulunmasına bakılarak, adak eşyaları olmaları olasılığını akla getirdiğini yazmaktadır.

2007 yılında Açıncı (Alalah) Höyükte güney tepe düzlükte açığa çıkarılan M.Ö. 14. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen yapı kompleksinde (muhtemelen kale ya da savunma binası), çok sayıda metal silah yanında silindir mühürler ve Miken boyalı kaplar yapının önemini vurgulamaktadır. Sap delikli balta bir ucu nadir görülen çekiç formundayken, diğer tarafı üç sivri uç şeklindedir (bk. Resim 2). Buna benzeyen dört sivri sap delikli balta, Boğazköy Kral kapısında Tanrının elinde tasvir edilmiştir. Ayrıca bu kutsal baltaların, Eski Hitit Dönemine ait bir çok tasvirde de yer aldığı bilinmektedir. Bunların en ilginç, İmikuşağı kazısından ele geçen bir pithos üzerindeki mühür baskısında görülmektedir (Yener, 2009, s. 290).

Eskişehir-Seyitgazi ilçe merkezinin 8 km. kuzeybatısında yer alan Ayvalı Köyü'nden başlayan araştırmalarda, öncelikle köyün içinde sağlam durumda üzeri boğa başı, hilâl ve çifte balta motiflerinden oluşan kabartma bezemeli mermer altar belgelenmiştir (Tüfekçi Sivas-Sivas, 2005, s. 287).

2007 yılında Köşk Höyük kazısında kuzey ve kuzey doğusunda ortaya çıkan, Bizans dönemine ait normal/hocker tarzda yatırlmış yetişkin mezarında yanına bırakılmış hediyeler arasında iki damga mühür ve taştan

iki yassı baltacık bulunmaktadır (Öztan-Açıkgöz-Arbuckle, 2009, s. 315, 317). Özsait 2000: 151'de, Isparta-Harmanören mezarlık kazısında, küp mezarların içine armağan olarak bırakılan sap delikli taş baltanın, üç mezarda değişik tipte ele geçtiğini belirtmektedir.

Diyarbakır-Körtik Tepe Höyüğü'nün Akeramik Neolitik Dönemde sürekli yerleşildiğine ilişkin kanıtlar, taş kapların koşutunda, diğer taş âletlerden de gelmektedir. Buluntu durumlarına göre ölü armağanı ve gündelik gereksinimler için üretildikleri anlaşılan taş âletler; öğütme ve ezgi taşları, kesici ve delici âletler ile baltalardan oluşmaktadır. Baltalar, değişik taş türlerine işlenmiş olarak, boyutları bakımından farklılıklar içermektedirler. Orta kesimlerinde sap delikleri olan baltaların gömme armağanı olanları özenle şekillendirilmelerine karşın, mezarlardan bağımsız bulunanların çoğunluğu, daha kaba ve kullanımdan kaynaklanan aşınmalar içerir (Özkaya, San ve diğerleri, 2008, s. 358).

Klasik Dönemlerde Labrys = Çift Yüzlü Balta

Labrys, antik devirde daha çok dinsel törenlerde kullanılmış ya da adak eşyası olarak tanrılara sunulmuş olan çift yüzlü baltadır. M. Ö. II. binlerde Girit'te görülmekte olduğuna göre, labrys, Knossos Sarayı'nın zemin katında bulunduğu varsayılan Labyrinthos'la ilişkili olabilir. Yine bir Küçük Asya tanrısı olan Apollon Lairbenos'un da simgesi labrys, yani çift ağızlı baltadır (Anadolu, 1995, s. 225, 226).

Zeus Labraundos, Zeus'un Karia'daki yerel kùltlerinden biridir ve kùlt merkezi Labraunda'dadır. Bölgenin en önemli kùltlerinden biri olan Zeus Labraundos'un kabartmalar ve sikkeler üzerindeki betimlerinin yanı sıra bronz heykelciklerden oluşan az sayıdaki betiminden hareketle iki tipi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilkinde Zeus, sol elinde mızrak, sağ elinde labrys (çift yüzlü balta) tutmaktadır. Diğer tip ise Ephesos Artemis'i gibi arkaiktik şekilde cepheden betimlenmiştir ve bir elinde mızrak, diğer elinde çift yüzlü balta vardır (Büyükozer & G. Büyükozer, 2020, s. 73-75). Anadolu'nun daha eski inanışlarında boğa, doğurganlığı temsil ediyordu ve çift yüzlü baltayla birlikte Anadolu fırtına tanrısının ve "tanrı" taşıyan güneş tanrıçası Hepat'ın epitetlerinden biriydi. Karlsson, çift yüzlü balta taşıyan Tarhuntas'ın kùltünün Geç Klasik Dönem'de öncelik kazanmaya başlayan Zeus Labraundos ile özdeşleştiğini savunmaktadır (Büyükozer & G. Büyükozer, 2020, s. 76 ve 76 d.not 47). Lagina'da Zeus Labraundos ile ilişkilendirilebilecek tek veri Hekate Altarı'nın tavan kasetlerinden birisinde yer alan çift yüzlü balta betimidir. Labraunda'da sikkelerin ön yüzünde çift yüzlü balta, arkada Zeus Osogo / Zenoposeidon tasvir edilmiştir. Çift yüzlü balta, Hellenistik Dönem'den itibaren Zeus Labraundos'tan çok daha fazlasını ifade etmeye başlayarak, Kariyalıların dinini yansıtan bir obje haline gelmiştir. Başka bir örnek olarak, Aphrodisias yakınlarındaki Zeus Spaloxos'a adanmış çift yüzlü balta betimli bir altar da bulunmaktadır (Büyükozer & G. Büyükozer, 2020, s. 81 dip not 76).

Ege'de en erken Girit Arkhalokhori mağarasında, adak olarak sunulmuş çok sayıda çift yüzlü balta ele geçmiştir. Duvarlara kazınmış çift yüzlü balta figürleri saraylarda ve villalarda görülmektedir. Knossos sarayında bu tasvirler "çift yüzlü balta" salonunda kullanılmıştır. Minos kùltüründe riton ve boynuz ile birlikte bir kùlt nesnesi olarak kullanılması dini yönünü de vurgular. Hagia Triada lahdindeki tasvirlerin kurban sunma sahnesinde, kovalarla kurbanlık hayvan kanı her iki tarafında büyük çift yüzlü balta bulunan tekneye dökülür. Aynı lahit üzerinde, zeytin ağacı ve adak boynuzlarının kutsanması tasviri ile birlikte çift yüzlü balta sembolünün bulunması, dini amaçlı gücünü de göstermektedir (Erdan & Gür, 2020, s. 74, 75).

Hattice tabarna'dan Gelen Eski Türklerde İl-teber (İlin Teberi/İlin Yöneticisi) Unvanı Hakkında

İslamiyet öncesinde eski Türk unvanları arasında, İl-teber unvanı kitabelerde Uygur ve Karluk reislerinin unvanı olarak yer almaktadır (Donuk, 1978, s. 182). Hattice *tabarna*, eski Türklerde İl-teber olarak devam etmiş ve her ikisi de hükümdarlık unvanı olarak kullanılmıştır.

Eski Türk İl (el)'inin yani devletinin başında İl-teber denilen hükümdarlar bulunurdu (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 43). Türklerin, Oğuzlar aracılığıyla Anadolu'ya taşıdığı teşkilat birimlerinden olan İl, El diye tanımlanmıştır. Konya'daki Türkiye Selçuklularının tarihe karışması sırasında, Batı Anadolu'da Salpakis denilen Sahil Emirleri, zamanla Türkmenleri etrafına topladı. Batı Anadolu Beylikleri de teşkilat ve tarihçiler tarafından "İl" adı altında beyliklerin temellerini atmışlardır. 1426'ya kadar kesin olarak Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve doğuda Germiyan Beylikleri de "İl" olarak tanımlanmıştır. Bu beyliklerle birlikte bağımsızlığını ilan eden Kayılardan Osmanlı Beyliği ortaya çıkmıştır. Osman Gazi, Tekfurlara veya Palaiologoslara karşı mücadele ederken, birçok kumandan, Bey'in tevcihi ile "İl sahibi" olmuşlardır. İl/El kelimesinin çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime kavim, memleket, halk, devlet ve barış anlamlarında kullanılmıştır. Yine İl kelimesi

Türkçede “hükümdar” anlamında görülmektedir ki, bu kelime ile ilgili olarak birçok unvan ve adlar da türetilmiştir. İl/Devlet eski Türk cemiyetinde siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesini teşkil eden bir kelime idi. İl/El kelimesinin Divan’ü-Lügati’t-Türk’te vilayet, bölge anlamında kullanıldığı görülmektedir (Toksoy, 2019, s. 223).

Kök-Türk Bengü taşlarında sık sık işaret edilen bir terim olan “İl” terimi devlet anlamında kullanılmıştır. Bir devletin veya belirli bir bölgenin idaresinden sorumlu kişi anlamında İlig, Karluk, Uygur ve Az boylarının başbuğlarına verilen İl-teber gibi unvanlar İl kelimesiyle ilgilidir (Toksoy, 2019, s. 226).

İtil Bulgar Devleti tipik bir Ortaçağ Türk-İslam devleti yapısındaydı. Devletin başında İl-teber bulunmaktaydı. Bulgar hükümdarlarının İlteber unvanını kullandıkları İbn Fadlan’dan öğrenilmektedir. Kovalevsky, İbn Fadlan’ın notlarını tercüme ettiği, yorumladığı ve araştırdığı bütün yayınlarında Bulgar hükümdarının adıyla beraber zikredilen “B.l.t.var” kelimelerinin, Bulgar hükümdarının lakabı olarak “Yıltavar” şeklinde okunması gerektiğini belirtmiştir. Çağdaş araştırmacılar da Yıltavar’ı ülkeyi yöneten “İl-teber” olarak okuma eğilimindedirler. Türk idare sisteminde kökeni çok eskilere dayanan bir unvan olarak İtil Bulgar Devleti’nin kurucusu Almuş’un da kullandığı anlaşılan Yıltavar=İl-teber kelimesine Orhun anıtlarında da rastlanılmaktadır. Kül-Tegin kitabesinde (732 yılı) şöyle yazılmaktadır: “Az İlteberig tutdı” (Az İlteberini tuttu). Ayrıca bu kitabenin sonunda Kül-Tegin’in cenaze merasimine gelen ve mezar anıtının hazırlanması için taş kesimcilerini yanlarında getiren Türk boylarının beyleri de “Toygun” ve “İl-teber” olarak adlandırılmıştı (Koç, 2010, s. 212).

Hazarlara da Gök-Türklerden geçmiş olma ihtimali yüksektir. Zira Hazar Kağanlığı’nın vasallığı altında bulunan ve nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Kuzey Kafkasya’daki Hun Krallığı’nın başında bulunan Alp-İltver’den kaynaklar bahsetmektedir. Sonuç olarak Bulgar hükümdarları kuruluş döneminde Hazar Kağanlığı’nın vasal yöneticileri olarak Türk devlet geleneği paralelinde “İl-teber” unvanını kullanıyorlardı. Fakat 922 yılında İslamiyetin resmi olarak kabul edilmesinden sonra İslam Halifesi’ne bağlı Müslüman hükümdarlar olarak Bulgar yöneticileri “emir” unvanını da kullanmaya başlamışlardır (Koç, 2010, s. 213).

Eski Türk devletlerinde siyasî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel konulardaki meselelerin görüşüldüğü, tartışıldığı ve karara bağlandığı meclisler bulunmaktaydı. Kağanlar devlete ait işlerdeki kararları tek başına almazlardı. Bu meclislere toy, kengeş, ternek ve kurultay gibi adlar verilmekteydi. Başta hatun ve şad olmak üzere “yabgu, il-teber, tigin, erkin, kül-çor, apa, tudun, tarkan” gibi askerî ve idari yüksek görevliler, devlet meclisinin tabii üyeleri idi (Paydaş, 2021, s. 262). Hatun da hem hükümdarın eşi hem de veliahtların annesi olmasından dolayı, özel bir yere sahipti. Hatun’un adı hükümdarla birlikte anılırdı (Durmuş, 2019, s. 31).

Erkin denen Uygur beyleri Göktürk Devleti’ne bağlı iken Göktürk Devleti 630’da Çin hakimiyetine girince Uygurlar bağımsız bir devlet oldular ve beyleri de İl-teber adını aldı (Güngör, 1996, s. 43). Gök Türk Devleti idarî hiyerarşisinde Yabgu, Şad ve Tigin’den sonra, Tudun’dan önce olmak üzere dördüncü sırada “İl-teber” gelmektedir. “İl-teber” görevi babadan oğula miras geçebildiği gibi ağabeyden kardeşe de geçebilen bir unvandır. Gök Türk Devleti döneminde İl-teberler tabii hükümdarlar olup, bu unvanı kağandan almışlardır. Batı Gök Türklerde Yabgu Kağan, Batı ülkelerindeki (Türkistan) şehir devletlerini yöneten hükümdarların hepsine “İl-teber” unvanı vererek onları gözetim altında tutup yönetmek, yükümlülüklerini ve gönderdikleri vergileri denetlemek amacıyla bölgeye bir Tudun göndermiştir. Çin kaynaklarından Gök Türklerde hanedan üyelerinin de “İl-teber” unvanını taşıyabildikleri ve İl-teberlerin ordu komutanlığı yapabildiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. İl-teberlerin elçilik yaptıklarına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Kitabelerde Uygur, Karluk ve Az reislerinin unvanı olarak kullanılan “İl-teber”, “hükümdara bağlı yüksek devlet memuru, idareci” anlamına gelmektedir. Bu unvan Bayırkular, Kırgızlar, Tatabılar, Soğdlular ile birlikte aynı zamanda Dokuz Oğuz konfederasyonuna mensup bir Uygur topluluğunun ve Batıda Hazar kağanlığının hakimiyeti altında bulunan Volga Bulgarlarının başbuğları tarafından da kullanılmıştır (Odabaşı, 2019, s. 182, 183).

İslâmiyet’ten önceki Türk devletlerinde han, hakan, kağan, tanhü, şanyü, ve il-teber gibi çok çeşitli unvanlar alan hükümdarların alâmetleri arasında; örgin (taht), otağ (hakan çadırı), tuğ (sancak), kotuz (sorguç) ile birlikte davul da bulunuyordu (Pirgon, 2021, s. 126, 127).

Osmanlı Devlet Armasında Teber

Geç bir devirde ortaya çıkan Osmanlı Devlet Arması, batılı bir anlayışla düzenlenmiş ve II. Mahmud ile özellikle II. Abdülhamid zamanında değişikliklere uğrayarak yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Son şeklinde, geleneksel ve modern silahların ağırlıklı olduğu militarist göndermeler yanında hukuk ve adaleti öne çıkaran gösterişli, ilgi çekici; güç ve kadim kelimeleri ile tarif edilebilecek bir armadır (Akay, 2012, s. 7). Bu armada da çift ağızlı teber yer almaktadır (bk. Resim 3).

Anadolu’da Derviş Çeyizi Olarak ve Camilerde Teber

1900’lerde yapılmış Sivas-Ulaş Acıyurt Camisinde bulunan sembolik tasvirlerden biri de teberdir. Teber, Osmanlı ordusunda üst düzey görevliler tarafından bir üstünlük sembolü olarak kullanılan bir silahtır. Teber aynı zamanda uzun saplı, başı demir temrenli bir derviş çeyizidir. Ağzı, sapının en üst ucunda, çift veya tek yüzlü keskin bir alettir. Dervişlere mürşitleri tarafından seyahat izni verildiğinde tekbir ve gülbanklar okunarak seyahati sırasında karşısına çıkacak hayvan ve haşeratları öldürmek veya kendisini korumak için teber verilmiştir. Bu bağlamda teberin tarikat mensuplarınca kullanılan sembolik bir değeri de bulunmaktadır. Bir silah ve aynı zamanda tarikat çeyizi olan teber ise 18. yüzyıldan sonra mimari ve diğer el sanatlarında sıklıkla kullanılan motiflerden biri olmuştur. Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi şadırvanı (1875), Denizli Baklan Boğaziçi Eski Camisi (18. yüzyılın sanları), Denizli Akköy Belenardıç Köyü Camisi (18-19. yüzyıl), Yozgat Başçavuş Camisi (19. yüzyılın başları) ile Afyon Dazkırı İdris Köy Camisi (1902- 1913) teber tasviri bulunan örneklerden bazılarıdır. Ahıska bölgesindeki camilerden ise Adigeni bölgesinde yer alan Nakurdev Köyü Camisi’nde (1918-1919) teber motifi tespit edilmiştir (Yazar-Çelemoğlu, 2020, s. 671). Teber aynı zamanda dervişlerin bir asker olduğunun simgesidir; nefisle mücadeleye soyunan her derviş birer asker hükmünde olup yanlarında taşıdıkları teber ile de bu hali göstermiş olurlar (Hacı Bektaş-ı Veli’nin Yolunda, 2021, s. 68). Yukarıda adları geçen camilerdeki teber motifleri sıra üzerine yapılmışlardır. Acıyurt Camisi’nin bezemesinde karşılaşılan diğer bir grup bezeme ögesi sembolik motiflerdir. Caminin güneybatı sütun başlığının batı yüzünde Zülfikar ile teber motifi yer almaktadır. Başlığın üst orta kısmına vazo içerisinde çiçek motifi, vazunun sağına zincirlerle vazoya asılmış Zülfikar, soluna ise teber motifi işlenmiştir. Acıyurt Camisi’ndeki teber motifi, Zülfikar tasviriyle birlikte aynı başlıkta karşılıklı yer almaktadır. Bu nedenle teber, simetri ve kompozisyon zenginliği sağlamanın yanı sıra Zülfikarla verilmek istenen güç ve kahramanlık sembolizmini güçlendiren bir unsur olarak kullanılmış olmalıdır. Yapının bezemeleri arasında yer alan Zülfikar ve teber gibi motifler bir kahramanlık ve Müslümanlık sembolü olarak Anadolu’nun yanı sıra Ahıska bölgesindeki camilerde de tespit edilmektedir (Yazar-Çelemoğlu, 2020, s. 669, 672).

Hacı Bektaş Müzesinde bulunan yarım ay biçiminde demirden yapılmış bir nevi vurucu-kırcı alet olan teberin, Türk silahları içinde önemli bir yeri vardır. Teberin tarihi, kitabesine göre Miladi 1767/1768’dir (Resim 4). Bir tür balta olan bu alet, gerek Osmanlı saray teşkilatı içinde Teberdaran denilen saray hizmetkârlarının kullandığı bir alet olması ve gerekse dervişlerin taşıdıkları sembolik karakteri belirgin bir tekke eşyası olmasıyla Türk kültür tarihindeki yeri daha da artar. Bu teber üzerindeki aslan, tek boynuzlu at (unicorn) ve geyik figürleri, tarikat eşyalarında görülen hayvan figürleri ile değerlendirilir. Teber, asa ve keşkül Bektaşilerin üçlü sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu hayvan figürlü teber, silahtan ziyade, ayinlerde sembol karakterinde kullanılan özel bir teberdir (Yetkin, 1981, s. 178-181).

Coğrafya İsmi Olarak Teber

İran’ın kuzeyinde, Taberistan ve Mâzenderan olarak isimlendirilen coğrafya yer almaktadır. Dağlık ve düz olmak üzere iki farklı yüzey şekline sahip olan bölge, 13. yüzyıla kadar Taberistan sonraki dönemde de Mâzenderân olarak ifade edilmiştir. Taberistan olarak ifade edilen bölge, bazı kaynaklarda Tapur olarak geçmektedir. Farsçada Teber adıyla karşımıza çıkan kelimenin odun, ağaç kesme ve balta anlamlarına gelmesi Taberistan’ın yoğun ormanlık alanlara sahip olmasıyla açıklanmaktadır. Taber+istan sözcüklerinin birleşiminden oluşan kelime -istan ekiyle Taberlerin yaşadığı yer anlamını ihtiva etmekte olup, Teberin balta anlamında olduğu göz önüne alındığında balta kullananların ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Teber kelimesi sadece balta ve odun anlamlarıyla sınırlı kalmamış yerel ağızlarda dağ anlamında da kullanılmıştır. Sasaniler zamanında bölgede ele geçirilen sikkelere bakıldığında da Tapuristan ifadesi göze çarpmakta olup bölgenin bir dönem bu adla ifade edildiği anlaşılmaktadır (Coşkun, 2019, s. 197, 198).

“Balta” adının geçtiği coğrafi isimlerden, Sivas İli, Şarkışla İlçesi, Baltalar Köyünde 500 m. kadar doğusundaki sırtlar üzerinde Baltalar Kalesinde, Eski Tunç Çağı ve Ortaçağa tarihlenen seramikler ele geçirilmiştir (Ökse, 2000, s. 12). Ayrıca Adana-Saimbeyli Tapan adı verilen bölgenin, balta, bıçak ve demir-çelik aletler yapılmasıyla ünlü olduğu bilinmektedir (bu bilgi için Prof.Dr. Sadık Dinçer’e teşekkür ederim).

Abdal/Teberlerin Konuştuğu Teber Dili

Bunların yanında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaşayan Abdallar, kendilerine Abdal ya da Teber; konuştukları gizli dile de Teber dili derler. Teber kelimesi ise, Teber dilinde davul ve abdal anlamında kullanılıyor.

Ayrıca Derleme Sözlüğündeki şu anlamları da yer almaktadır: teber, tepir: buğday, bulgur vb. tahılları elemeye yarayan ağaçtan yapılmış büyük elek. Kırşehir Bağbaşı Mahallesi Abdallarının gizli dili olan, “Teber dili”nde su anlamındaki kelimeler şöyle belirtilmiştir: *vatur*, *av*, *avke* (Sarıkaya-Seyfeli, 2004, s. 249, 254, 266; Ünal, 2016, s. 829). Su anlamına gelen *vatur* kelimesinin, Hititçedeki yine su anlamındaki *watar-* kelimesiyle benzerliği dikkat çekicidir. Sarıkaya-Seyfeli 2004: 268’de “*vatur*” kelimesinin İngilizceden alınmış gibi görüldüğüne değinmiştir; fakat Anadolu’nun eski dillerinden olan Hititçeden alınmış olması daha mantıklıdır, zira Orta Anadolu’daki Abdalların Hititlerle aynı nüfus sahasında yaşamlarına devam ediyor olmaları bizi bu sonuca götürüyor. Burada, Anadolu’nun bugün “ölü” diye tabir edilen eski dillerinin bilinmesinin ne kadar önem arz ettiğini belirtmek gerekiyor. Söz konusu Anadolu’nun eski dillerinin, dil bilimcilerin hepsi için gerekli olduğu aşikârdır.

Sikkeler Üzerinde Labarum (Sancak)

Demirel Gökalp (2009) 30-31’de labarum hakkında şunları belirtmektedir: Labarum, üzerine kristogram işlenmiş askeri sancaktır. M.S. 311’deki Milvia köprüsü savaşı öncesinde, I. Konstantinus, kendi ordusunda çok sayıda bulunan Hristiyan askerlerin ve savaşaacağı karşı orduda bulunan Hristiyan askerlerin sempatisini kazanmak için bir Hristiyan sembolünü ordu sembolü olarak sancaklarda kullanmaya izin verir. Bu sembol Milvia köprüsü savaşında Konstantinus askerleri tarafından kalkanlarına boyanır ve lejyon sancağına işlenir. Kayserili Eusebius, labarumu üzerinde haç tasviri bulunan Hristiyan askeri sancağı olarak tarif etmiştir. Sonuçta uzun bir kargının ucunda üzerinde haç olan bir sancak biçimlenmiştir. Labarum, I. Romanos sikkelerinde bir asa formundadır. Sikke üzerinde sadece bir imparator büstü ile betimlendiğinde labarum imparator tarafından dikey tutulur ve imparator eli sancağın altındadır. Labarum 11. yüzyıl sikkelerinde ayakta betimlenen imparatorlarının da değişmez objesidir. Theophilos’dan VII. Konstantinos’a kadar sancakta sabit ya da noktalı haç ve “X” yer alır.

Parlar, 2012: 2485’de, Ortaçağda Anadolu’da hüküm süren beyliklerin sikkelerinde “labarum” bulunduğunu anlatmaktadır: “Avlanma sahnelerinde Türk geleneği olarak at üzerinde geriye dönerek ok atma figürlü sikkeler yer almakta, diğer motifler ise silahlardır ki, bunlar da balta, hançer, kılıç, olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca üç çatallı alem-silahlar, müşterek sikkelerde haç, hale, labarum görülmektedir. Labarum Bizans sanatında İsa’nın monogramı bir sancak, alem olarak betimlenmektedir.”

Kadim Altay Geleneğinde Alabarım

Adji 2020: 26’da alabarım için şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Sancak Altay’da eskiden beri vardı. Her kabile “tuğ” denilen bir alamete sahipti (“ruh” sözcüğü Rus diline buradan geçmiştir). Onu hâlâ “horug” ve “alabarım” olarak adlandırırlar. Bunlar yine “koruyucu”, “kötü ruhları yok edici” anlamında Türkçe sözcüklerdir. Gerçekten kadim Altay geleneğine göre bayrakta ailenin ruhu yaşar. Bu yüzden Türklerde bayrağın eğik durması ayıp, onu yere düşürmek ise büyük felaket sayılırdı.” Bu paragrafta görüldüğü gibi tuğ kelimesi aynı zamanda “alabarım” olarak adlandırılmakta ve Hattice *labarna* ile oldukça benzer olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Teber Asa Kullanımı

Ordu İlinin, Ulubey İlçesi, Yukarı Kızılen Köyünde, yaptığı nacaklarla nacağı kültürel unsur haline getiren Kabacoğolu Harun Usta, köyde nacak alışkanlığının kendisinden önce de var olduğunu, ustasından öğrendiği motif ve işlemeleri nacağa işleyerek geleneği devam ettirdiğini belirtmektedir. (Eren, 2019, s. 143, 144), (Resim 5). Kızılören Köyünde en eski nacak örneği olan (M.S. 1800) çift yüzlü baltanın "Teber Asa" adı ile anılması bize şunu göstermektedir: Hattice tabar kelimesi “teber” olarak halen yaşamakta ve asa ile birlikte kullanılması da Hitit krallık amblemi olan baltanın 3650 yıllık tezahürüdür

SONUÇ

Anadolulu bir kelime olan Hattice *t/labarna*’nın Kayseri-Kültepe’den ele geçen tabletlerde, M.Ö. 1800’lü yıllardan itibaren özel isimlerde kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra Eski Hitit Çağında krala Labarna / Tabarna ismi, krala isim verme (I. Labarna, I. Hattuşili (=II. Labarna)) geleneği şeklinde devam etmiştir. *labarna-tabarna*- Hitit krallarının unvanı olarak kral, hükümdar anlamında kullanılmıştır. Sumerce’de TAB kelimesinden (çift, ikili, çiftlemek, iki parçalı) türetildiğini düşündüğümüz *t/labarna*’nın ilk hecesinde çift, ikili anlamının bulunduğu aşikârdır. Derleme Sözlüğünde *tabar* “kısa saplı küçük odun baltası, nacak” anlamlarında yer almaktadır ve *tap, tapa* “güç” anlamının Hititlerin başkentinin bulunduğu Çorum’da derlenmiş olması ayrıca önem taşımaktadır.

Tabarna/Labarna unvanı sadece "Hatti ülkesinin büyük kralı" için kullanılırdı ve Hitit krallığının kullandığı amblem, gücün de sembolü olan baltadır. KILAM (pazar yeri) bayramı töreni boyunca, krallığın simgesi olarak bazen demir balta ve demir mızrağın krallığın simgesi olarak kralla beraber geçtiği görülmektedir. Böylece balta ve mızrağın "krallığın simgelerini" ifade ettiği belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Gerek Mezopotamya gerekse Anadolu'da kabartmalarda, heykel tasvirlerinde hükümdarlık sembolü olarak balta veya çift başlı baltalar yer almaktadır. Güney Avrupa, Ortadoğu ve Hindistan'a kadar uzanan bölgede iktidarların bilinen silahı ve sembolü olarak iki balta veya tek saplı çift balta karşımıza çıkmaktadır.

Çift ağızlı baltanın Anadolu'daki en erken örneklerinden biri Karataş Semayük'ün İlk Tunç Çağ III'e tarihlendirilen gümüşten yapılmış minyatür çift ağızlı baltadır. Yassı teber görünümüne baltaların ilk örneği de, M.Ö. 2300-2100'e tarihlenen Ahlatlıbel'de bir kadına ait taş sandık mezarda ele geçmiştir. Ayrıca labrys'un (çift ağızlı balta), antik devirde dinsel törenlerde kullanıldığını ya da adak eşyası olarak tanrılara sunulduğunu görüyoruz. Labraunda'da sikkelerin ön yüzünde çift yüzlü balta tasvir edilmiştir. Osmanlı devlet armasında da çift yüzlü teber yer almaktadır.

İslamiyet öncesinde eski Türk unvanları arasında, İl-teber unvanı kitabelerde Uygur ve Karluk reislerinin unvanı olarak yer almaktadır. Türk idare sisteminde kökeni çok eskilere dayanan bir unvan olarak Yıltıvar = İl-teber kelimesine Orhun anıtlarında da rastlanmaktadır.

Ortaçağda Anadolu'da hüküm süren beyliklerin sikkelerinde "labarum" (sancak) bulunmaktadır. Sancağın Altay'da eskiden beri bilindiği, her kabilenin tuğ denilen alamete sahip olduğu, bunun da alabarım olarak adlandırılması tesadüf değildir. Bütün bunlar, Hattice t/labarna'nın hükümdarlık gücünün simgesi olarak Hitit'ten Eski Türklere kadar devam eden tarihsel yolculuğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Teberin, gerek Osmanlı saray teşkilatı içinde Teberdar denilen saray hizmetkârlarının kullandığı bir alet olması ve gerekse dervişlerin taşıdıkları sembolik karakteri belirgin bir tekke eşyası olmasıyla Türk kültür tarihindeki yeri daha da artar. İran'ın kuzeyinde, Taberistan (Tapur) olarak isimlendirilen coğrafya adında yer almaktadır. Hatta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Abdallar veya Teberler, konuştukları gizli dile de Teber dili derler.

Bütün bunlar, Anadolu topraklarında gelenek göreneklerde olduğu gibi sözcüklerde de aktarımın sürekliliğini göstermekte⁴ ve t/labarna'dan gelen İl-teber de, tabar/teber'in 3800 yıllık gelenekselliğini bizlere sunmaktadır. Sakladığı kadim kültürlerle bizleri kendisine hayran bırakan Anadolu topraklarına teşekkürlerimle...

KAYNAKLAR

Adji, M. (2020). *Türklerin saklı tarihi*, Çeviren R.Tümer. Kaynak Yayınları.

Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklere kut ve töre bağlamında hükümdarlığın hududları. *Tarih Dergisi* 71(1), 29-50.

Akay, T. (2012). Osmanlı devletinde arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yî Hümâyûnun alâmet-i farika olarak kullanımı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, 1-15.

Akdoğan, R. (2021). Hititçe ile "Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü"ndeki benzer kelimeler üzerine II. *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, 30, 7-19.

Akdoğan, R. & Şimşek, Ö. (2019). Hititçe İle "Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü"ndeki benzer kelimeler üzerine. *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, 28, 15-26.

Anadolu, M.U. (1995). Zeus Labraundos ve Apollon Lairbenos'un simgesi olarak Labrys. *Arkeoloji Dergisi* 3, 225-226.

Atalay, B. (2018). *Kaşgarlı Mahmud Divanü Lugât-it Türk* (Dizin) cilt IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları 524.

⁴ Konuyla ilgili bk. Akdoğan-Şimşek 2019, s. 15-24 ve Akdoğan, 2021, s. 7-15.

- Aydın, N. (2013). *Büyük Sümerce sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1095.
- Beran, T. (1958). Glyptische Funde, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 91, 48-56.
- Bıkkinin, İ. (2002). İngilizcedeki Türkçe kökenli sözcükler. *Türkler*, cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, 1292-1306.
- Black, J. & George, A. & Postgate, N. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian*, K. Hecker, W. Sommerfeld (eds.), SANTAG Band 5, Wiesbaden.
- Büyüközer, A. & Büyüközer, Z.G. (2020). Lagina Hekata kutsal alanı'nda bulunan bronz bir heykelciğin ikonografisi üzerine değerlendirme. *Lycus Dergisi* 1, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Süreli Yayını, 70-86.
- Cammarosano, M. (2018). *Hittite Local Cults*, Writings From The Ancient World Series, Number 40, Atlanta.
- Coşkun, D. (2019). Taberistan ve Mâzenderân adları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(64), 197-201.
- Çetin, A. (2015a). Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğunun Heraldik görüntüsü 'Heraldıko Prikajuvanena Osmanskata Imperiyavo Evropa' (Ruşçadan çeviri/translation from Russian). *Art-Sanat* 4, 175-204.
- Çetin, C. (2015b). Isparta Müzesi'ne ait bir grup tunç silah. *Olba* 23, 111-151.
- Darga, M.A. (1992). *Hittit sanatı*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 56.
- de Martino, S. (2003). Annali e Res Gestae Antico Ittiti, *Studia Mediterranea* 12, Pavia.
- Demirel Gökçalp, Z. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans sikkeleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları no: 35.
- Derleme Sözlüğü (1963). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Derleme Sözlüğü (1978). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. Cilt X, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Derleme Sözlüğü (1982). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. Cilt XII, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2002). Kağanlar ve armağanlar. *Türkler*, cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları 363-377.
- Doğan-Salar, N. (2006). *İkiztepe İlk Tunç çağı mezarlık buluntularının sosyokültürel açıdan değerlendirilmesi*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Donuk, A. (1978). *Eski Türklerde devlet ve teşkilatı* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Durmuş, İ. (2019). Bilge Tonyukuk. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3(1), 29-45.
- Duru, R. (2008). *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin altın bin yılı*. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü 4.
- Erdan & Gür, (2020). Tisna'da Bir sunu çukuru içerisinde bulunan çift ağızlı Balta (Labrys)/kelebek sembolleri hakkında. *Anadolu Araştırmaları* 23, 71-89.

- Eren, M. (2019). Ordu'da Nacak, Nacakçılık ve Nacakçılar, *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları 387, 141-150.
- Friedrich, J. (1952). *Hethitisches Wörterbuch, Kurzgefasste Kritische Sammlung der Deutungen der Hethitischer Wörter*, Heidelberg.
- Goetze, A. (1954). The linguistik continuity of anatolia as shown by its proper names. *Journal of Cuneiform Studies* 8, 74-81.
- Görke, S. (2010). *Das Ritual der Aštu (CTH 490)*, Culture and History of the Ancient Near East Vol. 40, E.Frahm, W.R.Garr, B.Halpern, T.J.van den Hot, I.J.Winter (eds.), Lieden-Boston.
- Groddek, D. (2002). *Hethitische Texte in Transkription KUB 55*, Dresdner Beiträge zur Hethitologie 4, Dresden.
- Güngör, E. (1996). *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat.
- Gür, B. (2018). Girit'in arkeolojik mirası ve söylencesel geçmişinde Minos kültürü. *Arkeoloji ve Sanat* 157, 9-24.
- Güterbock, H.G. (1943). Eti Tanrı adları ile Tanrı tasvirleri. *Belleten* 26, 273-293.
- Haas, V. (1982). *Hethitische Berggötter und Hurritische Steindämonen. Riten, Kulte, und Mythen*, Kulturgeschichte der Antiken Welt 10, Mainz am Rhein.
- Haas, V. (1994). *Geschichte der hethitischen Religion*, Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung, der Nahe und Mittlere Osten, fünfzehnter Band, Leiden-New York- Köln.
- Hacı Bektaş-ı Veli'nin Yolunda (2021), *Galata Mevlevihânesi müzesi koleksiyonundaki ektâşilikle ilgili eserler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Herodotos, (1973). *Herodot tarihi* (çev. M.Ökmen). Yunanca Asliyle Karşılaştıran ve Sunan A. Erhat, Remzi Kitabevi.
- Hutter, M. (2007). Zum Ritual des Zarpıya, Fynktion und Einbettung in die religiösen Traditionen Anatoliens, VI Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 settembre 2005, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 49, Parte I, 399-406.
- Kabaağaç, S. & Alova, E. (1995). *Latince/Türkçe sözlük*. Sosyal Yayınlar.
- Karakaş, S. (2014). Türk tarihinde bir otorite tipi: Kagan, *History Studies International Journal of Hitory*, 6(4), 57-70.
- Kıymet, K. (2021). Anadolu'da MÖ 2. binde üretilen çivi yazılı ve hiyeroglifli madeni eserler. *OANNES, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3(1), 189-233.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*, Handbuch der Orientalistik der Nahe und Mittlere Osten, Band 34, Leiden-Boston-Köln.
- Kocasavaş, Y. (2002). Gök Tanrı inancı. *Türkler*, cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, 578-584.
- Koç, D. (2010). *Rus kaynaklarına göre ilk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar devleti* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].

- Laroche, E. (1959). *Dictionaire de la Langue Louvite*, Paris.
- Neu, E. (1974). *Der Anitta Text*, Studien zu den Boğazköy-Texten 18, Wiesbaden.
- Miller, J. (2004). *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals*, Studien zu den Boğazköy-Texten 46, Wiesbaden.
- Odabaşı, Z. (2019). Türk devletlerinde kullanılan idari ünvanlar. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5(9), 165-192.
- Otten, H. (1958). Keilschrifttexte, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 91, 73-84.
- Ökse, A.T. (2000). Sivas İli 1998 yüzey araştırması. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs 1999*, 2. cilt, Ankara, 11-24.
- Özkaya, V. & San, O. & Barın, G. & Coşkun, A. & Aksoy, M. & Şahin, F.S. (2008). Körtik Tepe 2006 kazısı. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 2007*, 1. cilt, Ankara, 351-370.
- Özsait, M. (2000). Göller bölgesi yüzey araştırması ve Harmanören kazısı. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, (ed. O.Belli), Ankara, 147-153.
- Öztan, A. & Açıkgöz, F. & Arbuckle, B.S. (2009). 2007 yılı Köşk Höyük kazıları. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 2008*, 3. Cilt, Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü, Ankara, 311-328.
- Parlar, G. (2012). Ortaçağda Anadolu'da hüküm süren beyliklerin sikkelerinin karakteristik özellikleri. *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları 14/5, Ankara, 2481-2490.
- Paydaş, K. (2021). Timurlular ve Ak-koyunlu, Kara-koyunlu Türkmenlerinde Kengeş Meclisi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3(6), 261-268.
- Pirgon, Y. (2021). İslamiyet Öncesi Türklerde askeri müzik. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4(1), 121-134.
- Poruciuc, A. (2016). Axes and Arrows - From Symbolic Things To Sings, *Mankind Quarterly* 56/4, 535-545.
- Salvini, M. (1993). Un documento del re ittita Ammuna, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 32, 85- 89.
- Sarı, D. (2012). İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağında Batı Anadolu'nun kültürel ve siyasal gelişimi. *MASROP E-Dergi* 7, 112-249.
- Sarıkaya, M. & Seyfeli, M. (2004). Kırşehir Abdal/Teber Dili ve Anadolu, Azerbaycan, Özbekistan gizli dilleriyle ilgisi. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 15, 243-278.
- Savaş, S.O. (2014). Silahlar: Hitit Tanrılarının ve krallarının gücü II. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2), 227-253.
- Singer, I. (1984). *The Hittite KI.LAM Festival*, Part Two, Studien zu den Boğazköy-Texten 28, Wiesbaden.
- van den Hout, Th. (2009). Reflections on the Origins and Development of the Hittite Tablet Collections in Hattuša and Their Consequences for the Rise of Hittite Literacy. *Studia Asiana* 5, 71-96.

- von Soden, W. (1981). *Akkadisches Handwörterbuch*, Band III, Wiesbaden.
- von Walter, S. (2014). Sumerische Glossare und Indizes, Belegammlung, Version 1.1 (Belegammlung (4.064 Seiten; 13,2 MB)
- Soysal, O. (2004). *Hattischer Wortschatz, in hethitischer Textüberlieferung*, Handbuch der Orientalistik 74, Leiden/Boston.
- Soysal, O. (2005). On The Origin Of The Royal Title *TABARNA / LABARNA*, *Anatolica* 31, 189-209.
- Thureau-Dangin, F. (1907). *Die Sumerischen und Akkadischen Königsinschriften*, Vorderasiatische Bibliothek 1/1, Leipzig.
- Tischler, J. (1988). Labarna, in: *Documentum Asiae Minoris Antiquae, Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag*, E.Neu-Chr.Rüster (eds.), Wiesbaden, 347-358.
- Tischler, J. (1991). *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Teil III, Lief. 8, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Band 20, Innsbruck.
- Tischler, J. (2008). *Hethitisches Handwörterbuch, Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 128, Innsbruck.
- Toksoy, A. (2019). Batı Karadeniz'de Orhan Bey zamanında "İl" yapılanması, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V, 9-10-11 Mart 2018*, (eds. H.Selvi, İ.Şirin, M.B.Çelik, A.Yeşildal, R.Narin), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No:47,Kocaeli, 223-227.
- Turgut, M. (2016). İbrahim Hakkı Konyalı'nın çalışmalarında geçen mitolojik efsaneler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36, 59-69.
- Tüfekçi Sivas, T. & Sivas, H. (2005). 2003 yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar illeri yüzey araştırması. 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2004 Konya*, Ankara, 285-298.
- Ünal, A. (1998). "Ebediyete İntikal Edecek Şekilde İnşa Edeceksin!" –İple tavana tırmanan Hitit mimarının cambazlıkları. 34. *Uluslararası Assirioloji Kongresi 6-10/7/1987*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 26. Dizi, Sayı 3, Ankara, 39-46.
- Ünal, A. (2014). *Puduhepa ve Zamani*. Hitit Üniversitesi Rektörlüğü Yayını.
- Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi yazısı Luvicesi ve Palaca sözcük listeleriyle birlikte*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2019). *Hititçe Dilbilgisi, Çivi Yazısı İşaret Listesi ve Çok Sayıda Okuma Parçalarıyla Birlikte*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Wegner, I. (1995). *Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen, Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler*, Band 3-1, Teil I, Roma.
- Yazar, T. & Çelemoğlu, Ş. (2020). Sivas-Ulaş Acıyurt camisi ve bezemeleri. *Sanat Tarihi Dergisi* 29 (2), 635-677.

Yener, K.A. (2009). Alalakh (Aççana) Höyük 2007 Çalışmaları. 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 2008, 3. Cilt, Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü, Ankara, 285-296.

Yetkin, Ş. (1981). Hacı Bektaş tekkesi müzesinde bulunan figürlü Teber. *Sanat Tarihi Yıllığı* 11, 177-190.

Yıldırım, T. (2011). Resuloğlu mezarlığında ele geçen bir grup sap delikli balta. *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar* (eds. A.Öztan, Ş.Dönmez), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

Fuscagni, F., (ed.), [hethiter.net/CTH 458.10.1\(2012sqq.\)](http://hethiter.net/CTH458.10.1(2012sqq.)) (Erişim Tarihi: 03.04.2021)

Görke, S., (ed.), [hethiter.net/CTH414.1\(2011sqq.\)](http://hethiter.net/CTH414.1(2011sqq.)) (Erişim Tarihi 04.04.2021)

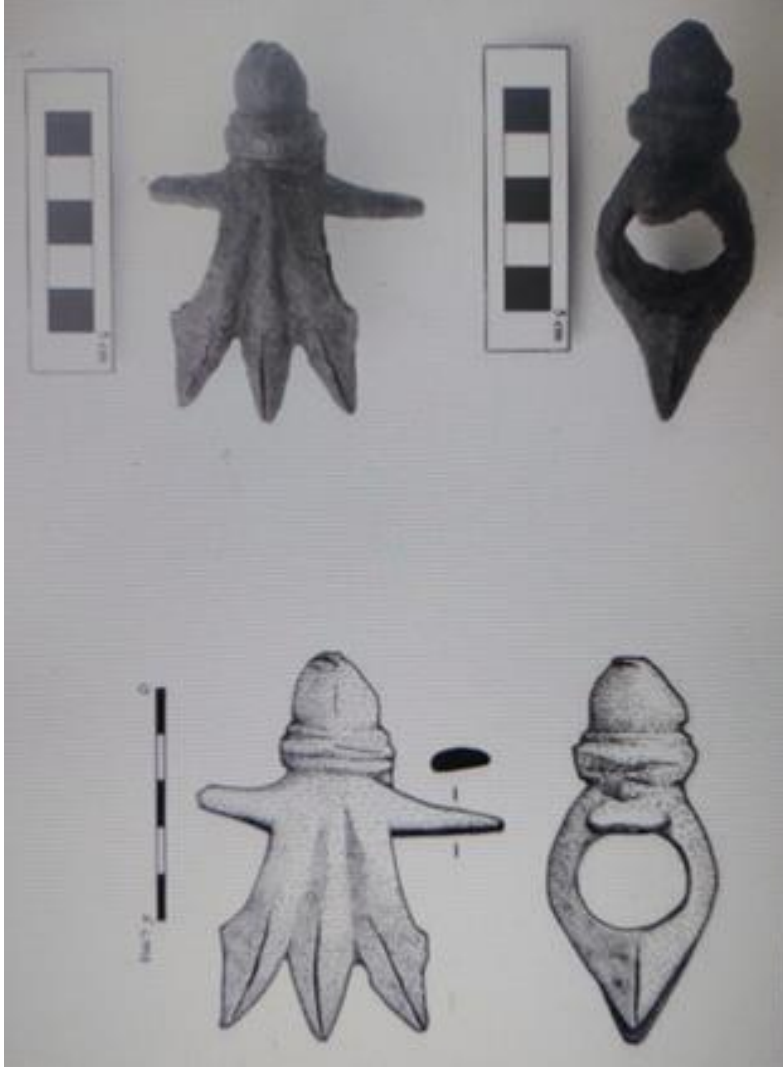
Torri, G., Corti, C., (ed.), [hethiter.net/CTH 725 \(2011sqq.\)](http://hethiter.net/CTH725(2011sqq.)) (Erişim Tarihi: 10.04.2021)

Görke, S., (ed.) [hethiter.net/CTH 757 \(2008sqq.\)](http://hethiter.net/CTH757(2008sqq.)) (Erişim Tarihi: 28.05.2021)

<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html> (Erişim Tarihi: 13.06.2021)

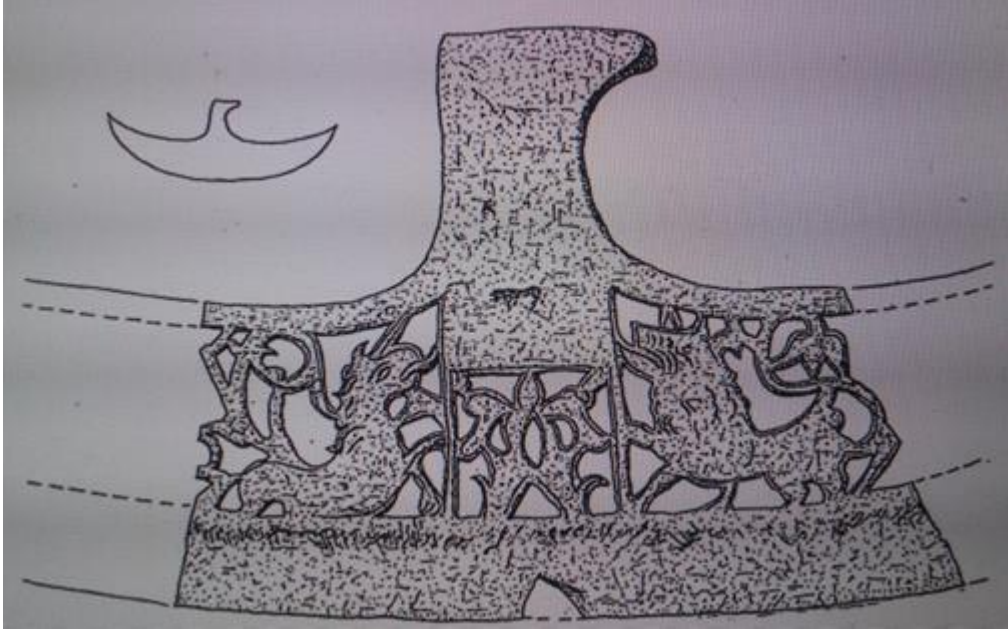
Resim 1. Sivas-Şarkışla'dan namlusu teber ağızlı olan tören baltası, Hitit Büyük Krallık Çağı
(Darga, 1992, s. 108)

Resim 2: Hatay-Alalah Höyükten 2007 yılında ele geçmiş olan balta, Yener 2009: 296.

Resim 3: Osmanlı armasında teberler,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_İmparatorluğu_arması

Resim 4. Hacı Bektaş Tekkesi Müzesinde Bulunan Figürlü Teber (Yetkin, 1981, s. 183)

Resim 5. M.S. 1800'lerden kalma Devrüş Dede (Ali Devriş)'ye ait Teber Asa (Eren, 2019, s. 144)